

Les compravendes al detall i a crèdit en el món artesà. El cas dels especiers i els candelers

Carles Vela i Aulesa*

A l'hora d'enfocar aquest treball, vaig creure que seria bo sistematitzar la sensació, transmesa per la documentació, que el crèdit jugava un paper fonamental en el món del comerç al detall, molt més enllà de ser un recurs circumstancial fins a esdevenir el sistema habitual del comerç al detall de béns i serveis. Al meu entendre, el crèdit, amb unes peculiaritats i unes característiques adaptades a la realitat del comerç al detall i al mercat dels serveis bàsics, hauria donat una personalitat singular a aquest sector de l'activitat econòmica; un sector allunyat, ben cert, de les grans xifres del comerç mediterrani, de les grans companyies o del món de la banca; allunyat també de les grans emissions de deute públic baixmedievals; però sens dubte cabdal per al funcionament global del mercat a la Barcelona de l'època i –encara més– important i fins i tot fonamental per a la supervivència dels barcelonins i barcelonines que vivien de vendre al detall els seus productes i la seva mà d'obra.¹

Com a conseqüència de la meua especialització en l'estudi dels especiers (o apotecaris) i els candelers a la Barcelona baixmedieval,² vaig creure que el millor seria centrar l'atenció en el paper del crèdit en les compravendes al detall d'aquests dos col·lectius professionals. A partir de l'estudi d'aquests dos grups intentaré extrapolar les conclusions a altres grups socioprofessionals similars; espe-

* Institució Milà i Fontanals, CSIC. Aquest article forma part del Projecte d'Investigació "La Corona de Aragó potencia mediterránea. Expansión territorial y económica en la Baja Edad Media" (ref. BHA2001-0192), dirigit per la Dra. Maria Teresa Ferrer i Mallol i finançat per la Direcció General de Investigación Científica y Técnica del Ministerio de Educación y Ciencia i pels Fons FEDER, i s'inclou dins l'Ajuda de la Direcció General de Recerca de la Generalitat de Catalunya a través del Grup Consolidat "La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani", dirigit per la Dra. Maria Teresa Ferrer i Mallol (ref. 2001 SGR 00328). He d'agrair a Maria Teresa Ferrer, Pere Ortí, Manuel Sánchez Martínez, Albert Vela i Pere Verdés els seus comentaris i suggeriments, que espero haver sabut aprofitar adequadament.

1. Una aproximació similar al tema, però centrada en la ciutat de València, es pot trobar a Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito en la Valencia medieval. De los orígenes del sistema censal al endeutamiento del municipio*, València, Universitat de València, 2002, pàg. 71-83.
2. Per tal d'evitar confusions, cal deixar clar que especiers i apotecaris eren, a l'Edat Mitjana i a Barcelona, paraules sinònimes. Més exactament, *especier* –o *especiaire*– era el nom català d'aquest ofici, mentre que *apothecarius* n'era la forma llatina. Més endavant, en època moderna, el llatínisme apotecari acabarà substituint la forma 'autòctona' *especier*, restringida a anomenar l'actual herbolari. En conseqüència, en aquest article empro indistintament les dues formes catalanes, *especier* i *apotecari*, per referir-nos als mateixos professionals. Sobre aquesta 'singularitat' lingüística, vegeu Josep Maria SUNÉ ARBUSSÀ i Xavier SORNÍ ESTEVA, «Barcelona. Baja Edad Media ¿Especieros o boticarios?», *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 136 (1983), pàg. 130-150. Per *candelers* s'entendrà, sempre, candelers de cera o cerers, termes sinònims, tot deixant clara la distinció entre aquest col·lectiu i el de candelers de sèu, és a dir, fabricants i venedors de candelers elaborades amb sèu. Candelers de cera i de sèu solament compartien la meitat del nom, mentre que candelers i especiers tenien molt en comú, ja que ambdós es dedicaven a treballar i vendre la cera, els primers exclusivament, els segons com una faceta més dels seus interessos professionals.

cialment aquells que, com els apotecaris i els cerers, venien productes tant de luxe com bàsics, i aquells que ‘venien serveis’, és a dir, aquells que cobraven per manufacturar, obrar o arranjar coses –sastres, sabaters, mestres de cases i manobres, bastaixos...–, ja que els negocis de tots aquests professionals, al meu entendre, responien a dinàmiques similars, allunyades de les pràctiques mercantils, bancàries i rendistes on el crèdit juga un paper ben diferent.³

Fonts per a l'estudi del comerç al detall

El primer interrogant que cal plantejar-se per tal d'abordar una recerca sobre el comerç al detall és de quines fonts es disposa per al seu estudi i quin és el seu grau de conservació.

De bon principi, cal establir una clara diferència entre les compravendes a crèdit i les realitzades al comptat. Mentre les primeres generen *per se* un nombre relativament important de documentació –un altre tema és si aquesta s'ha conservat o no–, el comerç al comptat no genera, aparentment, cap rastre documental. De fet, fins a les modernes caixes enregistradores, resulta molt difícil detectar indicis, fins i tot indirectes, del comerç al detall pagat en efectiu. Per al període baixmedieval, solament se'n poden trobar traces en els llibres de despeses de les persones que compraven al detall. Malauradament, però, la majoria de la gent no devia dur un registre de les seves compres al detall, excepte quan s'actuava com a administrador d'una institució o d'un particular. Aleshores sí que era habitual anotar les despeses en un llibre o en un quadern.⁴ Tot i així, el funcionament comptable d'aquests llibres no ens ha de dur a engany. Si bé hi ha una anotació diària de les despeses i –si escau– dels guanys, l'objectiu dels llibres no és controlar l'estat comptable diari del subjecte administrat, sinó enregistrar les obligacions contretes pels administradors i realitzar un tancament de

3. Que l'activitat professional dels apotecaris i els candelers estigui allunyada de la dels mercaders no significa que aquests, com molts altres menestrals, no invertissin ocasionalment en activitats financeres o mercantils, però aquestes romandrien sempre com una font d'ingressos complementària. Si l'activitat financera o mercantil acabava substituint el treball artesanal, normalment l'artista o el menestral també canviava la seva titulació professional; així, per exemple, l'especier Nicolau Bassa morirà dient-se mercader o, en un segon cas, l'especier reial Esteve sa Torra, que aconseguirà acabar vivint de renda gràcies a profitoses inversions, deixarà per hereu un fill homònim que, tot i que manté l'obrador patern, ja no s'intitula especier.
4. D'aquestes comptabilitats dutes per particulars, se'n conserven més que no pas sembla, ja que són força nombroses les institucions que ens han deixat rastre de la seva comptabilitat. A tall d'exemple es poden citar els llibres de comptes d'institucions assistencials com ara els hospitals o l'Almoïna dels Pobres de la Seu de Barcelona: *ACB* (Arxiu de la Catedral de Barcelona), sèries Caritat: Hospitals, i Pia Almoïna: Administració: Sortides. O també els llibres de comptes redactats per marmessors; d'aquests, se'n conserven força exemplars a *ACB*, sèries Pia Almoïna: Marmessories de la Pia Almoïna, i Caritat: Marmessories de la Caritat. He estudiat, en dos treballs, dos d'aquests llibres de comptes; en un cas es tracta del llibre de comptes, d'entrades i sortides, dut per l'administrador de la torre Baldovina, a Santa Coloma de Gramanet (Carles VELA I AULESA, «Aspectes de l'economia d'un domini rural barceloní: la torre Baldovina (1349-1350)», dins *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna*, Barcelona, Institut Milà i Fontanals, CSIC, 2001, pàg. 453-478); mentre que en l'altre es tracta dels comptes de dues marmessories (Carles VELA I AULESA, «Les marmessories de Francesc Canes, especier i ciutadà de Barcelona, i de Sança, la seva esposa (1381-1386)», *Miscel·lània de Textos Medievals* (Barcelona), 8 (1996), pàg. 463-521). Per als segles XVI i XVII, Martí de Riquer constata l'existència de llibres de comptabilitat personals entre els seus avantpassats, destacant el detall amb què Martí d'Agullana duia els seus comptes a l'anomenat *Llibre gros Banco de Barcelona*, conservat a l'Arxiu Riquer (Martí de RIQUER, *Quinze generacions d'una família catalana*, Barcelona, Quaderns Crema, 1999, pàg. 439-441).

comptes al final de l'administració, tot sumant totes les sortides i totes les entrades, per tal de saber si l'exercici ha resultat positiu o negatiu. Així, tot i que els assentaments siguin diaris, res permet afirmar si la despesa anotada va ser pagada o deixada a deure. De fet, en alguns casos, sembla clar que –tot i l'aparença de transacció closa– les compres anotades són a crèdit.

Un exemple concret il·lustrarà la singularitat d'aquestes fonts. A l'Arxiu de la Catedral de Barcelona s'han conservat, per al final del segle XIV, diversos llibres de comptes dels hospitals barcelonins sota control eclesiàstic: Hospital d'en Colom, Hospital d'en Vilar i Hospital o Casa dels Malalts o Mesells. En aquests llibres s'anoten totes les compres diàries al detall, sota epígrafs com ara "títol de mesió ordinària e cotidiana de tot l'espital", i entre aquelles se'n documenten de realitzades a especiers i candelers. Tot i que per norma general no consta cap indicació sobre si la compra s'ha pagat o no, la forma com s'anota fa creure que sí.⁵ De fet, hom podria emprar aquests llibres per fer càlculs de despesa diària en alimentació i altres necessitats bàsiques i, en teoria, els càlculs no serien erronis, ja que permeten saber quant es va gastar diàriament, però no quan es va pagar. Com a mínim en el món dels hospitals, les compres d'espècies, per exemple, s'anotaven el dia corresponent, però podien no pagar-se fins al cap de molt de temps: dies, mesos i de vegades anys. Des de 1377, el principal subministrador d'especieries de l'Hospital d'en Vilar era Querol, tot i que també se'n compraven a altres apotecaris, com ara Font o Vicenç Bonanat.⁶ Segons els llibres de l'Hospital, a Querol se li fan diverses compres durant els anys 1377 i 1378, que són pertinentment anotades: «ítem costà, que compre d'en Querol, especiayre, II ll. de salsa molla, VIII s.» (despesa de 6 de juliol de 1379), «ítem costà I ll. de pebre que compre d'en Querol, IIII s. VIII d.» (despesa del 2 de juliol de 1378), etc.⁷ Alguns d'aquests productes, però, no li són pagats al moment. De fet, enmig del llibre de l'any 1378 hi ha una cèdula o albarà en què s'anoten les compres realitzades per l'administrador de l'Hospital a l'obra de Querol, tot deixant entendre que es deuen a algú, és a dir que, al seu moment, no es van pagar.⁸ En el mateix sentit, al darrer llibre de comptes de l'especier Francesc ses Canes, sortosament conservat, s'hi documenta un

5. Els treballs realitzats amb fonts similars a aquestes així acostumen a interpretar-ho, tot i que també és cert que majoritàriament aquestes fonts s'han emprat per a l'estudi dels sistemes alimentaris –règim alimentari, productes, racions, àpats diaris i festius...– i no per a l'anàlisi del cost i el finançament de l'alimentació. Per a Catalunya, cal consultar *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, CSIC, 1988, especialment els treballs de Maria ECHÁNIZ SANS, «La alimentación de los pobres asistidos por la Pia Almoína de la Catedral de Barcelona según el libro de cuentas de 1283-1284», pàg. 173-261, i de Teresa M. VINYOLES I VIDAL, «El rebost, la taula i la cuina dels frares barcelonins al 1400», pàg. 137-166. Per a l'àmbit de la Corona d'Aragó, poden veure's els treballs publicats en l'apartat «L'estructura social i els sistemes alimentaris», del *1r CoHoqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó. Edat Mitjana*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, pàg. 291-624, tot destacant els articles de Jordi ANDREU I DAUFI, Jordi CANELA I FARRÉ i M. Àngela SERRA I TORRENT, «La dieta dels membres d'un casal noble de mitjan segle XV», pàg. 357-370; Prim BERTRAN ROIGÉ, «L'alimentació del Gran Prior de Catalunya (1419)», pàg. 401-411; Maria José CARBONELL BORJA, «Despeses de "cuina" del Priorat de Tortosa (1339-1341)», pàg. 413-420; Anna RICH I ABAD, «Els comptes de Santa Anna el 1519», pàg. 429-443; o Tomás LÓPEZ PIZCUETA, «El "mal any primer": alimentación de los pobres asistidos en la Pia Almoína de Barcelona: 1333-1334», pàg. 613-623.
6. *ACB*, Caritat, Hospitals, Hospital d'en Vilar, 1377 i 1378.
7. *ACB*, Caritat, Hospitals, Hospital d'en Vilar, 1378, f. 12v i 21v, respectivament.
8. *ACB*, Caritat, Hospitals, Hospital d'en Vilar, 1378, paper solt. No és un document de fàcil interpretació, mancat de qualsevol encapçalament que permeti identificar-lo diplomàticament. Cronològicament, una anotació marginal –«De anno octavo»– permet datar-lo el 1378, però sembla incloure despeses realitzades l'any anterior o potser abans: el primer assentament és datat el 13 de maig, sense indicació d'any, després n'apareixen d'altres de datats al juliol i l'agost i l'últim ítem datat torna a ser del 12 de maig, la qual cosa significa que, com a mínim,

compte obert per Bernat Marimon com a administrador de l'Hospital de la Capella d'en Marcús.⁹ Com tots els comptes d'aquest llibre, es tracta de compres a crèdit realitzades, en aquest cas, per l'administrador de l'Hospital, per a malalts que hi són ingressats. No tenim els llibres de comptes d'aquest Hospital, però les compres hi devien aparèixer entre les despeses diàries, tal com ocorria amb l'Hospital d'en Vilar i com devia ser habitual en moltes d'altres institucions i organismes.

Tot plegat, tanmateix, ens mena a un carreró sense sortida: l'únic rastre aparent de compres pagades a l'instant i en diners comptant s'esvaeix i cal prendre'l amb precaució.

Enfront dels problemes que planteja documentar una venda pagada al moment, quan aquesta es realitza a crèdit –és a dir, quan se'n posposa el pagament– la documentació pot arribar a ser prou abundant. Així, d'un mateix assumpte es pot disposar dels següents rastres: el manual de l'especier o el candeler venedor on es va apuntar la venda a crèdit; l'albarà o la factura que emeté el venedor quan el comprador havia volgut fer efectiu el pagament; i el rebut, davant de notari o privat, conforme el pagament s'ha realitzat.

El manual o llibre de comptes del venedor no era un llibre de comptabilitat en el sentit modern, sinó el llibre on s'anotaven, preferentment, les vendes i les compres a compte. Els clients de la botiga tenien comptes oberts, en els quals s'anaven enregistrant de forma detallada totes les compres realitzades a crèdit, de forma que en quedés constància escrita.¹⁰ D'aquests llibres, ben pocs se n'han conservat per al conjunt del comerç barceloní medieval al detall.¹¹ Que en tinguem constàn-

recull despeses d'un any sencer. Tot i tenir l'aparença d'un albarà emès per l'apotecari venedor, els assentaments deixen entendre que fou redactat per algú de l'Hospital: per exemple, «Primerament ha XIII de mag costà la ll. de salsa d'en Carol, III s. IIII d.» Format per un paper plegat, cada cara, de les tres amb assentaments, conté una suma parcial, i clou l'escrit una «suma mayor de tota ista cédula». Les sumes, a més, estan validades per una «v» escrita al marge de cadascuna d'elles. Respecte del contingut, ha estat possible documentar algunes de les compres esmentades en aquesta cédula en els llibres de l'Hospital dels anys 1377 i 1378: per exemple, el segon assentament, ratllat, que recull una compra d'una unça de safra realitzada el 10 de juliol, pot identificar-se amb una compra enregistrada al llibre de 1377 d'ídentic producte i data (f. 13r); dues despeses consecutives indatades d'una lliura de pebre per 4 sous i 8 diners i d'una unça de safra per 5 sous poden identificar-se amb dues compres del llibre de 1378, de 2 de juliol, d'ídentic productes i preus. Tanmateix, què ocorre amb les altres compres que no apareixen documentades al detall als llibres de l'Hospital? El mateix llibre ens en dona una pista, en un assentament del f. 40r: «Item, despès entre diverses vegades, sagons que fou trobat per la sèdula, salsa la qual no avia scruta al libre demont, l. s. X d.» (salsa pren, en aquest context, el significat d'especieries o productes d'especieria). Sens dubte es refereix a la cédula de què tractem i ajuda a explicar per què algunes compres no foren anotades. El nostre coneixement del funcionament dels hospitals és encara molt limitat, però sembla clar que, fos qui fos l'autor d'aquesta cédula, reflecteix la compra d'uns productes que, aparentment, no haurien estat pagats, de forma que, en redactar-se la cédula, l'administrador s'adonà que s'havia oblidat d'anotar algunes compres. Sembla difícil que s'oblidés d'anotar-hi si realment havia efectuat el pagament de la seva butxaca.

9. Carles VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari medieval segons el llibre de comptes de Francesc ses Canes (Barcelona, 1378-1381)*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, CSIC, 2003, pàg. 123-124, 131 i 315-316.
10. Sobre el funcionament d'aquests llibres, vegeu VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 32-44. Per a exemples d'aquests comptes, vegeu pàg. 69-369.
11. Per al món dels mercaders, més complex en l'aspecte comptable, comptem no solament amb un major nombre de llibres conservats, sinó també amb un nombre considerable de treballs, entre els quals cal posar en relleu el d'Elisa VARELA, *El control de los bienes: los libros de cuentas de los mercaderes Tarascó (1334-1346)*, tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona, juny de 1995, de la qual és especialment destacable el capítol dedicat a l'anàlisi dels diversos sistemes comptables medievals (pàg. 91-116). També cal esmentar els estudis de Maria MARSÀ, «Le relazioni commerciali tra Cagliari e Barcellona nella prima metà del secolo XIV», *Medioevo. Saggi e Rassegne*, 5 (1980), pàg. 65-103; Josep PLANA I BORRÀS, «The accounts of Joan Benet's trading ventures from Barcelona to Famagusta (1343)», *Epeteris*, 19 (1992), pàg. 105-168; Daniel DURAN I DUELT, *Manual del viatge fet per Berenguer Benet a Romania, 1341-1342. Estudi i edició*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, CSIC, 2002; i J. M. MADURELL I MARIMON, «Contabilidad de una compañía mercantil trescentista barcelonesa (1334-1342)», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 35 (1965), pàg. 422-525.

cia, només han arribat fins a nosaltres un manual de comptes de la parairia de Guillem Fagaló¹² i el darrer llibre de comptes de l'especieria de Francesc ses Canes.¹³ Ambdós volums coincideixen en el plantejament, ja que s'hi recullen, d'una banda, els comptes oberts per clients que no paguen allò que s'enduen de l'obrador –és a dir, que ho compren a crèdit–, i de l'altra, els deutes contrets pel titular de l'obrador en comprar productes o contractar serveis per al funcionament del seu negoci. En el cas del paraire, es tracta de comandes a tintorers per tal de tintar draps; en el cas de l'especier, de compres a mercaders d'espècies a l'engròs.¹⁴

Aquests manuals o llibres de comptes en molts casos anaven acompanyats d'un llibre major on es resumia el conjunt de l'activitat econòmica de l'obrador i de la casa del menestral en qüestió, tot permetent un rudimentari control de la situació econòmica familiar.¹⁵ Aquest llibre major –del qual tipus no hem localitzat cap exemplar per als mons de la candeleria o l'especieria– devia contenir notícies de tots els negocis en els quals participava l'amo de l'obrador, però de manera no necessàriament detallada, sinó abreujada.¹⁶ Així, el llibre major de l'especier Bartomeu Senós¹⁷ sabem que contenia notícies de comandes i de compres de porcions de naus.¹⁸ En el mateix llibre, Senós anotava els tancaments totals o parcials de comptes amb els seus clients,¹⁹ però difícilment hi devia anotar tot allò que s'enduen del seu obrador. Aquestes informacions les devia anotar al manual,²⁰ tal com ens ho mostra el llibre de comptes de Francesc ses Canes suara esmentat.

12. Juanjo CÁCERES NEVOT, «El llibre de comptes de Guillem Fagaló, paraire, un testimoni de la comptabilitat dels menestrals barcelonins en el segle XIV», dins *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Barcelona-Lleida, 7-12 de setembre del 2000*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, vol. 1, pàg. 291-298.
13. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*
14. Cal puntualitzar, tanmateix, que en el cas del llibre de Francesc ses Canes, potser perquè és el darrer llibre, interromput per la mort del titular, les compres realitzades per l'especier són molt escasses; vegeu sobre aquest aspecte VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 39-40.
15. Els llibres o manuals de comptes no permetien, per llur forma, un control de la situació econòmica o comptable de l'obrador, ja que, com s'ha dit, només estaven destinats a enregistrar els deutes a rebre i a pagar.
16. Aquest mètode comptable és similar al documentat per VARELA, *El control de los bienes...*, pàg. 104-115, per als mercaders catalans amb un volum petit o mitjà de negocis. En aquest s'emprarien dos manuscrits bàsics, el manual o memorial, equivalent al manual de comptes dels menestrals, i els llibres majors o capbreus.
17. Coneixem l'existència d'aquest llibre i part del seu contingut gràcies a un memorial de «totes les cartes les quals són stades trobades en la heretat d'en Barthomeu Çenós, specier», sense data, però redactat entre 1420 i 1430, conservat a *ACB*, v. 258, s. n. (en endavant *ACB*, v. 258, Memorial). En aquest memorial es recullen, no solament les cartes pròpiament dites, sinó que s'hi buiden els dos llibres que duia el difunt, el llibre major («un libre de forma major de paper ab cubertes vermelles de cuyro en lo qual lo dit defunt continuave los deutes») i el manual («lo manual»). Sobre aquest interessant memorial, del qual tinc ultimament l'estudi i l'edició, hi tornarem repetidament.
18. Com a exemples de comandes: «Ítem, en cartes XIII del dit libre, que lo dit defunt comana en Johan dez Valls e Vicens Paschal en la nau d'en Pugades, XX ll. s.», o bé «Ítem, en cartes CXXX del dit libre que en Ramon de Buldu, qui sta a casa d'en Bernat de Casasaia, confesse tenir en comanda del dit defunt LVII ll. XI s. VII, LVII ll. XI s. VII» (*ACB*, v. 258, Memorial). I com a exemple de compres de porcions de naus: «Ítem, atrobí en cartes CXXXVI del dit libre que fa menció que lo dit defunt havia un quart de setzena en la nau d'en Ffrancesch Poli appellada Santa Maria e Sant Anthoni, la qual se féu a Sent Pheliu, de què pagà lo dit defunt a sa part XXXVII ll. XVI s. III, ffa menció que ne havia carta en poder del discret en Brocart, notari, a XVIII de noembre any M CCCC XVIII, XXXVII ll. XVI s. III» (*ACB*, v. 258, Memorial).
19. *ACB*, v. 258, Memorial: «Ítem, atrobí en cartes LXXXVIII del dit libre que deu en Johan Mertí, blanquer, al dit defunt VIII ll. X s. II d., de què li havia pagat III ll. XVIII s., per què resta, V ll. XII s. II», o bé «Ítem, atrobí en cartes XCVI del dit libre que deu mestre Miquel Quintana, confessor del senyor rey, al dit defunt XII ll. XVII s. II, de què havia pegats V ll. X s., per què resta, VII ll. VII s. II».
20. Quan el memorial regesta els deutes anotats al manual, no parla enlloc de tancaments de comptes o de restes de comptes –tal com ocorria al llibre major, vegeu n. 19–, sinó que es limita a constatar el deute; *ACB*, v. 258, Memorial: «Ítem, atrobí en lo manual que lo dit defunt derrer menave en cartes III del dit libre que devie n'Oller, taverner, XXVIII s. II; Ítem, deu en Ffrancesch Sartre, fill d'en Berenguer Sartre, LX s.; Ítem, en cartes III del dit libre, que deu en Bufiy, pellicer, XXVI s.».

Quan el client decidia arranjar el seu compte amb l'especier o candeler, aquest en feia una còpia en paper anomenada albarà²¹ o compte.²² N'era una còpia literal i detallada, en què s'indicaven tots els productes comprats amb totes les seves especificitats: quantitat, preu per unitat, preu total i data. Un petit albarà del candeler Pere des Pla de 1414 permetrà copsar-ne l'estructura:

[r.]

Albarà del senyor en Pere Miró, quòndam

[v.]

Jesús

Deuen los marmesós del senyor en Pere Miró, quòndam,

per VI siris que prangueren per combragar ha XXI d'abril

M CCCCXIII, feren de masió II. III s. VII

Ítem, per I llr. de candeles que serví a la promichsió II. II s. III

Ítem, per III siris que serviren a la sapultura,

pesen XXIII llr. a raó de II s. II II. VIII s.

Ítem, I llr. de candelles per la dita sepultura II. II s. III

Ítem, per I creu blanca II. VI s.

Fecit apocham²³

Suma, III llrs. III s. III²⁴

Si bé aquest exemple és molt breu i va ser redactat en un fragment de paper, es poden documentar albarans en forma de quaderns de diversos fulls i amb una presentació formal acurada.²⁵ Els albarans servien per a mostrar o recordar al client el deute que havia anat acumulant²⁶ i donaven pas al tercer tipus docu-

21. *Albarà* és el nom que en l'època es donava preferentment a aquest document. Així al verso d'un d'aquests albarans, emès per l'especier Jaume Figuera, per compres realitzades per Francesc Loral com a procurador de Jaume Colom, l'apotecari hi anota: «Albarà del sanyor en Jachme Collom» (*ACB*, Comptes de Jaume Colom, Llibre de les despeses fetes a ops de l'honorat en Jacme Colom per en Francesc Loral, procurador seu, 1400-1404, paper solt, 1403, març 16). Un altre exemple, en una referència indirecta, confirma que aquestes factures detallades eren anomenades albarans: entre els comptes de la marmessoria de Francesc Marquet es fa constar el pagament a un candeler, Jaume des Bosc, pel lloguer i la compra de brandons en diverses ocasions, compra i lloguer demostrats amb un albarà, «Ítem, donam an Jacme des Bosch, candaler, per IIII brandons que lo dit en Ffrancesch Marquet ne pres quant fféu cap d'any a la dona sa muyller, e costaren de loger, segons que mostre en I albarà, VIII s.; ítem, a ell matex, per II brandons que lo dit Ffrancesch havia preses en l'any de M CCCLX, qui pesaren XXII ll. et III o., a raó de II s., XIII s. V, muntà tot e à-n'i àpochà, XXXII s. V» (*ACB*, Marmessories de la Caritat, Marmessoria de Francesc Marquet, 1368, s. n., sense data).
22. *Compte* és una forma menys usual d'anomenar aquests documents, possiblement perquè no és pròpiament el nom del document, sinó de l'assumpte que s'hi transcriu: el compte obert pel client en l'obrador o la botiga del venedor. En tenim algun exemple com ara el «Compta de les medesines de madona Violant de Vilatersana, quòndam», albarà o compte en què es recullen les compres realitzades per Violant de Vilaterçana els dos darrers anys de la seva vida, 1436-1437, a *AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), Arxiu Notarial, IX.2.
23. «Fecit apocham» fou afegit per una altra mà, possiblement per la persona que va ordenar fer l'àpoca del pagament, i no és una anotació habitual als albarans. Tanmateix, sí que eren habituals anotacions de molt diversa índole als marges dels albarans, la qual cosa demostra que la seva funció era recordatòria, sense un valor probatori *per se*, altrament el receptor de l'albarà no n'adulteraria l'originalitat amb notes.
24. *AHPB*, 58/180, paper solt, 1414, abril 21. L'àpoca esmentada a l'albarà es conserva al f. 198v.
25. La transcripció del compte de Violant de Vilaterçana, per exemple, forma un quadern de quatre fulls escrits amb una cal·ligrafia elegant i clara, cf. n. 22.
26. L'anotació, al llibre de comptes de la marmessoria de Francesc Marquet, del pagament d'un d'aquests albarans demostra el seu caràcter probatori: «Ítem, dimecres a XVIII d'agost donam an Ffrancesch Canes, speciayre, per manament del sènyer en Ramon Sentcliment, los quals heren deguts per la malaltia de madona Costança, muyller del dit Ffrancesch Marquet, e per salsa que lo dit Ffrancesch n'avia ffeyta pendre, e per la

mental: els rebuts. Aquests, emesos pel venedor, acreditaven al deutor que havia eixugat tot el deute o una part. De rebuts, se'n redactaven de dos tipus: els emesos davant de notari i els realitzats particularment. Els primers rebien el nom d'àpoques, nom genèric que rebia tot document en què el creditor declarava que el deutor li havia pagat la suma deguda, mentre que els segons eren anomenats albarans.²⁷ Les àpoques per pagament de compres realitzades a crèdit no difereixen en res de qualsevol altra època, motivada per qualsevol altra raó.²⁸ L'exemple que segueix, redactat per l'escrivà major de l'Hospital de la Santa Creu, Joan Torró, tot certificant que el prior de l'Hospital, el prevere Pere Cardona, ha pagat part del deute que l'Hospital ha contret amb l'especier Llorenç Bassa, il·lustra a bastament aquesta tipologia documental:

Ego Laurentius Bassa, apothecarius, civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis venerabili Petro Cardona, presbitero priori hospitalis Sancte Crucis, quod per manus Johannis de Gerona, de domo domini regis, procuratoris substituti vestri, solvistis michi ad meam voluntatem centum decem octo libras monete Barchinone de terno, in solutum pro rata illarum CLXXVIII librarum eiusdem monete que per dictum hospitale michi debentur racione diversarum medicinarum que ad opus infirmorum dicti hospitalis habite et empte fuerunt a me seu operatorio meo tempore quo discretus Guillelmus Torrioni, presbiter, erat prior dicti hospitalis [...] renunciando etc. facio finem de dictis CXVIII libris.

Testes Bernardus Pobret et Guillelmus Babau, apothecarius, cives Barchinone.²⁹

Com les àpoques, els albarans no solament s'empraven com a rebuts per pagaments de compres a crèdit, sinó que també servien per al reconeixement a nivell privat de qualsevol pagament. Llur forma, tot i ser documents privats, seguia un model estàndard força respectat, del qual aquest albarà de l'especier Francesc Riera n'és un bon exemple:

Jo en Francesch Riera, especier ciutadà de Barsalona, atorch, regonech a vós, senyor en Bernat Solers, beneficiat en la Seu de Barsalona, quem avets

malaltia d'en Ffranceschó, CXXI s., e per confits quen preseren quant na Costança, germane del dit Ffrancesch, ffo affermada, e per altres coses, segons que mostre en l albarà, e fféu àpoche, CCLXX s.» (*ACB*, Marmessories de la Caritat, Marmessoria de Francesc Marquet, 1368, s. n., 1368, agost 18).

27. Bé que actualment l'homonímia pot dur a confusió, a l'època la distinció entre ambdós tipus documentals no presentava cap problema: al llibre de deu i dec de Berenguer Rossell, hi té un compte Bernat de Palou i en aquest s'anota, a la columna del deu, el pagament que Berenguer Rossell fa a l'apotecari Vicenç Bonanat en nom de Bernat de Palou per diversos medicaments, deute que l'apotecari demostra mitjançant un albarà que conté per menut totes les compres deixades a deure per Bernat de Palou; un cop cobra, l'apotecari estén un (altre) albarà, escrit per ell mateix, a Berenguer Rossell, conforme ha cobrat allò que se li devia: «Ítem, me deu que done an Vicens Bonenat, espaciayre, per los letovaris e per los axerops axí com se conté per menut en un alberà que él dóna al senyor misser Bernat de Palou, e fo a IX de setembre del any de M CCC LX, e féu-me'n alberà scrit de se mà, IIII II.» (*ACB*, Llibres extravagants, Llibre de deu i deig de Berenguer Rossell, 1360-1362, f. 28r.).
28. Sobre les àpoques, vegeu Maria Teresa FERRER i MALLOL, «L'instrument notarial (segles XI-XV)», dins Juan José LÓPEZ BURNIOL i Josep Maria SANS i TRAVÉ (curadors), *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, Fundació Noguera (*Estudis*, 23), 2000, pàg. 57-58.
29. *AHSCSP* (Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau), Protocols notarials, Joan Torró, *Manuale primum...* (13-V-1401 a 3-IX-1404), f. 92v, 19-XI-1403 (vegeu també Carles VELA i AULESA, «La primera especieria de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, 1401-1414», *Butlletí de la Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana*, 27 (setembre-desembre 2001), pàg. 54).

pagats d'aquels XXV sous los quals en Bernat des Pont, prevera, a mi devia per rahó d'especiayria, madicins que de mi avie preses en I^a malaltia, avia pres de mon hobrador, e vós senyor avets-los-me dats axí com a marmasor seu, en testimoni de veritat fas-vos aquest present albarà escrit de ma mà, sagelat ab mon segel. Fas a vós, per a la marmasoria, bona fi de tot so qui degut me fos. Fet diluns a XIX del mes noembre, ay de MCCCCLXIX (segell).³⁰

Albarà i àpoca són documents semblants que comparteixen un mateix objectiu. Aquest, però, s'avalua de forma diferent. Així, si en l'època la capacitat probatòria l'atorguen el notari que la redacta i els testimonis que l'avalen, en l'albarà és el mateix albarà i el segell que s'hi estampa els que certifiquen l'autenticitat del document.³¹

Ultra aquests tipus documentals generats per la mateixa compravenda a crèdit, també es troben rastres de compres a crèdit en inventaris o memorials de cartes –ja que els deutes deguts o haguts són béns inventariables³²– i en els testaments, al voltant de la clàusula de reparar torts i pagar deutes.³³ També es

30. *ACB*, Miscel·lània, capsa 51.1, paper solt, 1369, novembre 19 (Barcelona). En la transcripció s'han mantingut formes poc correctes o 'normatives' («d'especiayria, madicins» per «d'especiayria e madicines», «ay» per «any»), ja que aquestes deixen entreveure que el redactor era una persona sense els coneixements i la cultura lingüístics dels notaris i els escrivans. D'aquest exemple, n'és relativament excepcional la clàusula de fi, que solament es devia incloure quan amb el pagament es tancava del tot la relació entre comprador i venedor, entre deutor i creditor. Els albarans s'emeten en català, a diferència de les èpoques, redactades en llatí.

31. Què movia els candelers, els especiers i els seus clients a anar a la notaria o a arreglar els comptes privadament? No resulta gens fàcil donar una resposta unívoca a aquest interrogant, però hi havia dos factors que hi devien intervenir: el valor del pagament –a més alta vàlua, més possibilitats de recórrer al notari– i la necessitat del venedor o del comprador d'assegurar els seus drets: el notari i els testimonis donarien, en principi, més solidesa probatòria a l'època que no pas l'albarà. Aquest últim factor explicaria que sovint, quan qui realitza el pagament és un administrador d'altri, es tendeixi a anar a casa del notari, tot i que en l'exemple posat d'albarà privat intervenen uns marmessors, que no tenen cap inconvenient en acceptar un albarà, potser perquè el pagament era d'escàs valor: 25 sous. Sobre el paper i el pes de l'instrument comú o privat i la 'lluïta' entre aquest i el document notarial, vegeu Vicente GARCÍA EDO, *El derecho documental. Notariado en Valencia y Tortosa entre los siglos XII y XVI (Privilegios, estatutos y contraseñas)*, tesi doctoral presentada a la Universitat Jaume I el curs 1997-1998. He d'agrair aquesta referència al Dr. Sebastià Solé i Cot.

32. Com a exemple paradigmàtic es pot citar el ja esmentat memorial de «totes les cartes les quals són stades trobades en la heretat d'en Barthomeu Çenós, specier» (*ACB*, v. 258, Memorial, cf. n. 17), però també són relativament freqüents les referències en inventaris com el de l'apotecari Antoni Mas (*AHCB*, Arxiu Notarial, I.8, 1445, març 11-18), en què apareix transcrit el darrer compte anotat al seu segon llibre major: «fem, havem atrobat en la dita heretat un libra de paper de forma major cubert de vadell negra ab sa civella e tancador de cuyro en lo qual ha una rúbrica qui comença ho és intitulada "Rúbrica del segon libra major d'en Anthoni Mas, specier, començat en l'any M CCCC XXXXII", ab xiffres, e hay dues cartes o fullas de pergami dins la bossa, de la una de les quals ha diversos papers e memòrias scrits, e hay CXXXII c. nombrades de xiffres, la darrera de les quals és tota blancha, en los altres ha comptes de deu e deg de diverses persones, e és tot lo scrit de mà del dit diffunt, e és intitulat en la forma següent "O Jesu Christe, [...] comens jo, Anthoni Mas, de scriura aquest present libra, lo qual és lo segon libra major, començant a XV de mars, any M CCCC quaranta, [...]", la darrera emperò carta escrita, qui és CXXXI de nombre, en la darrera pàgina comença "Jesus Christus, de M CCCC XXXX IIII. Deu en Johan Bosser, perayre stà a la volta d'en Junyent, et cetera, són IIII perades qui sumen XVII s. VI d.". Tot lo restant del dit libra és blanch e no nombrat».

33. Sobre els testaments i llurs clàusules, vegeu Maria Josepa ARNALL I JUAN, «Testaments de fons monacals gironins existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (segles XI-XV). Llurs clàusules diplomàtiques», dins *De scriptis notariorum (s. XI-XV)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, 1989, pàg. 39-159, especialment pàg. 62-63 per a la clàusula de reparació de torts i pagament de deutes. Com a exemples de clàusula testamentària amb esment de deutes deguts al testador, es poden citar els testaments de l'especier de Perpinyà Guillem Altemir, a *AHPB* (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona), 34/21, f. 43v-45r, 14-VIII-1392, Barcelona: «In primis et ante omnia volo et mando quod omnia debita que ego debeam de bonis meis solvantur, omnesque iniurie ad quarum restitutionem tenere de bonis meis restituantur breviter, simpliciter, summarie et de plano et sine omni diffugio et malicia et strepitu iudicii et figura secundum dominum Deum et forum anime et aliter prout hec probari poterint vel hostendi per testes vel instrumenta aut alia quelibet legitima documenta, et signanter volo solvi et restitui illa debita et illas iniurias que et quas scripta et scriptas invenerint manu mea propria in libris meis computorum cum

podrien trobar notícies en documentació relativa a plets davant el veguer motivats per deutes.³⁴

La major part d'aquesta documentació és privada, ja que solament les èpoques, els inventaris i els testaments es realitzen davant notari. La gènesi privada té com a corollari que la seva conservació esdevé atzarosa. Si qui emet el document és una institució –hospitals, almoines, confraries, col·legis professionals...–, encara és possible que l'arxiu s'hagi conservat, però els arxius patrimonials de la immensa majoria de barcelonins i barcelonines s'han perdut irremediablement. Solament l'atzar ha permès que es preservessin alguns fons de cartes en institucions, normalment eclesiàstiques, que els reberen en dipòsit i els integraren als seus fons.³⁵

La primera constatació és, doncs, que manquen, quantitativament, fonts; i les poques que s'han conservat cal esprémer-les i llegir-les del dret i del revés, i fins i tot entre línies. Per la mateixa raó, el present treball pot semblar en algun moment excessivament detallat en els exemples, però es tracta d'una proximitat volguda, ja que m'interessa demostrar que, tot i l'escassetat documental, els exemples sobre els quals es basa la investigació són suficients.

Els clients del comerç al detall

El primer interrogant que cal plantejar-se és qui compra a crèdit a les especieries i les candeleries barcelonines. Per respondre aquesta pregunta hom disposa d'una gran font de dades: el darrer manual de comptes de l'especier barceloní Francesc ses Canes.³⁶ En aquest llibre, Canes, la seva esposa Sança, l'esclau Pere Bogatell i l'ajudant o aprenent Bartomeu Vicenç hi van anotar, entre abril de 1378 i gener de 1381 –fins al dia mateix de la mort de Francesc ses Canes–, totes les compres que els clients de l'especieria realitzaven a crèdit.

Bé que solament reflecteix els tres darrers anys d'existència de l'especieria, en el manual tenen compte obert un centenar de clients, pertanyents a gairebé

in eis omnimoda veritas sit scripta [...] Et nichilominus reduco ad memoriam dictis manumissoribus meis quod debeo Raymundo Fitor, paratori Perpiniani, octuaginta libras Barchinone vel inde circa prout patet in dictis libris meis computorum»; i del també apotecari Francesc Duran, a *AHCB*, Arxiu Notarial, III.2: «In prim[is et] ante omnia volo et mando quod omnia debita mea que die obitus mei debeam persolvantur, et omnes iniurias [ad] quarum restitutionem teneam restituantur de bonis [m]eis simpliciter et sumarie ac sine strepitu et figura iudicii, secundum Dominum et forum anime prout ipsa debita et ipse iniurie probari poterunt vel hostendi per testes vel instrumenta vel alia legitima documenta, et signanter Johanni Puigesola, mercatori, decem [libras] et octo solidos salvo iure compoti in quibus sibi teneo pro resta panni ab eo empti».

34. En cas de conflicte, era el veguer qui havia de dirimir entre les parts. Sobre el veguer, vegeu Flocel SABATÉ, «El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 6 (1995), pàg. 147-159.

35. D'entre aquests cal destacar, pels seus valor i volum, els ja esmentats fons de marmessories de l'Almoina dels Pobres de la Seu de Barcelona i de la Caritat, ambdós conservats sortosament a *ACB*, o els diversos arxius familiars (Requesens, Sabastida, Gralla, Llori...) conservats a l'Arxiu del Palau Requesens, per citar alguns exemples. Fons menors, especialment de pergamins, se'n poden trobar en molts arxius parroquials, per exemple els fons de pergamins de les parròquies barcelonines de Santa Maria del Pi, de Santa Maria del Mar i dels Sants Just i Pastor, conservades als respectius arxius parroquials.

36. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...* Per a totes les referències, remeto a aquesta edició, i també recomano l'estudi introductor i (pàg. 17-68) per a qualsevol aprofundiment.

tots els estaments socials i econòmics. El principal client és el comte d'Empúries, que hi té quatre comptes oberts: un per a la seva cambra, un altre del seu comprador, un tercer del seu boteller i un darrer anomenat de medecines. El volum de compres del comte era tan gran i l'organització de la seva casa prou complexa com per obrir comptes diferenciats. Però, malgrat que els productes siguin diferents, tots quatre comptes funcionen igual: són línies de crèdit obertes als diferents membres de la casa del comte. Durant un breu període també la infanta Joana, comtessa d'Empúries, va tenir-hi dos comptes oberts: un per al comprador i un altre per a medecines.

A un nivell menor de despesa es documenten els comptes oberts per diversos membres de la família Santcliment; el compte de mossèn Felip d'Anglesola, sagristà de Tarragona i aleshores diputat pel braç eclesiàstic; el de fra Pero Ferrandis d'Híxar; o el del col·lector papal Pere Boret.

Tots aquests i algun altre són comptes oberts durant llargs períodes de temps, la majoria des de l'obertura del manual fins a la seva clausura per defunció de l'especier titular. De fet, alguns d'aquests comptes arrosseguen deutes pendents del manual anterior.³⁷ En alguns casos, i per altra documentació, podem saber que algunes famílies eren clientes des de ben antic: els Marquet de Palou, per exemple, foren clients d'en Canes durant, com a mínim, dues generacions, ja que al llibre es documenta un compte de Francesc Marquet de Palou, i el seu pare homònim ja n'era client el 1368, quan morí i deixà a deure 121 sous per medecines i salses.³⁸

Amb menys volum econòmic i durada cronològica trobem una vuitantena llarga d'altres clients. La varietat és absoluta. Hi són reflectits la majoria d'estaments socials presents a Barcelona, des d'un altre dels diputats del General residents a Barcelona, Guillem Ferrer, fins a una corredora, Dolceta; des del capellà del Pi fins al prior de Santa Maria de Manlleu; des de membres de la notable família Marquet, com ara Galceran Marquet o Francesc Marquet de Palou, fins a un humil pesador, Martí, o un capdeguaita, Pere Massa; de l'alguatzir del rei i conseller, Bernat de Senesterra, a un poller, Cebrià. Els clients són majoritàriament barcelonins, però també forans que resideixen temporalment a la ciutat, com Fluvià, missatger de Xàtiva, que s'hostatja a l'Hostal d'en Bou, i també es troben alguns clients que, aparentment, no eren a Barcelona, sinó que residien en altres ciutats i viles, com Prats, especier d'Elna, o Pere de Montferrer, especier de Sant Mateu del Maestrat.³⁹

Molts d'aquests comptes menors s'obren amb un motiu concret, com pot ser la celebració de les festes de Nadal i de Cap d'Any, un viatge, una col·lació,⁴⁰ un convit, una malaltia... Són comptes breus, amb pocs assentaments i que no representen una gran despesa per al client, qui, tanmateix, prefereix la compra a crèdit al pagament en efectiu.

37. Mossèn Pere Boret, col·lector del Papa, arrossega, en obrir nou compte al llibre de Canes, un deute pendent de pagar de 70 lliures i 8 diners (VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 89, vegeu també pàg. 36).

38. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 350 i 44, respectivament.

39. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 42-44, especialment n. 66.

40. Sobre la col·lació, vegeu Carles VELA I AULESA, «La col·lació, un àpat medieval poc conegut», dins *XIV Jornades d'Estudis d'Història Local*, Ciutat de Mallorca, Institut d'Estudis Balears, 1996, pàg. 669-686.

El memorial de cartes de Bartomeu Senós, tot i que no permet conèixer el detall dels comptes més enllà del nom del titular i el seu import, també deixa copsar l'extrema varietat social de la seva clientela.⁴¹ S'hi documenten des d'un cavaller, Ramon de Conesa, fins a un mandreter, Joan Castella; de diversos notaris, com ara Berenguer Pedrosell o Bernat Bartomeu Ribes, a un taverner, Oller; d'una monja clarissa, sor Serena Olivera, a un prevere, Bernat Tolosa; des d'un saig, Salvador Miquel, fins al bufó d'Alfons el Magnànim, mossèn Borra.⁴² El valor dels deutes acumulats oscil·la, en el manual, entre els 92 sous i 8 diners que deu el convent de framenors de Barcelona i els 10 diners deguts per mestre Francesc de Pedralbes, en un dels darrers assentaments del manual.⁴³

De tot plegat cal retenir dues idees fonamentals: en primer lloc, que qui compra a crèdit és gent molt diversa, de tota condició i amb capacitat econòmica variada; en segon lloc, que tots aquests clients 'trien' la compra a crèdit, ni que sigui per una despesa menor com pot ser la compra d'uns centenars de neules i unes pólvores per preparar clarea o piment per celebrar el Nadal. Els albarans i els rebuts localitzats acaben de confirmar que era un gran nombre de persones, de condicions socials i econòmiques diferents, les que compraven a crèdit.⁴⁴

41. *ACB*, v. 258, Memorial. Prenem solament com a deutes contrets per compres al detall aquells consignats al manual, mentre que els del llibre major, que en ocasions queda clar que són per un altre tipus de negocis –comandes, préstecs...–, no els tenim en compte, tot i que és molt probable que en moltes ocasions es tracti de comptes de clients que, a l'hora de fer el tancament definitiu del compte, s'han traspassat al llibre major. Entre els deutors del llibre major, la diversitat és també la tònica –Vendrell, batlle de Sant Climent; Blanca, esposa del jurista Bernat Lunes; el confessor del rei, Miquel Quintana; el blanquer Joan Martí; el monestir de Sant Agustí i el seu prior, fra Francesc Mallol, però també molts altres frares d'altres ordes i preveres; el cortiner Antoni Olzina...–, tot i que s'hi percep un nivell socioeconòmic mitjà més elevat. De fet, el valor dels deutes també és superior del registrat al manual, amb un deute màxim de 36 lliures, 19 sous i 4 diners que deu Ramon Fiveller (o Siveller) –existeix un deute major, 181 lliures, 2 sous i 2 diners, que deu el procurador del convent de framenors, fra Simó Fraga, però s'especifica que és per una venda a compte, segurament d'algun bé immoble– i un mínim d'11 sous deguts per Antoni Aulesa.
42. Identifiquem el mossèn Borra del memorial amb Antoni Tallander, conegut amb el sobrenom de mossèn Borra, cortesà dels reis Martí, Ferran i Alfons, mestre de bufons de la cort (*Manuel de BOFARULL Y DE SARTORIO, Tres cartas autógrafas é inéditas de Antonio Tallander, mossén Borra, maestro de los albardanes de D. Fernando el de Antequera y algunos documentos desconocidos relativos al mismo personaje*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Jaime Jepús, 1895).
43. Bé que s'hagi perdut el manual de comptes, com que en el memorial s'especifica el foli en què es trobava, podem deduir que els darrers set clients tenien comptes ben breus, ja que tots ells s'inscriuen en un mateix foli, el 236, i tenen valors força baixos que no sobrepassen els 10 sous i 10 diners que deu Gabriel Ros, de l'Arboç. En canvi, els deutes anteriors es troben repartits al llarg de tot el llibre, des del foli tercer, amb amples salts que deixen entreveure com aquest manual havia de ser molt semblant al llibre de comptes de Francesc ses Canes.
44. Remetem als exemples que es van citant al llarg d'aquest article. Tanmateix, convé destacar, per posar dos exemples socialment i econòmicament 'oposats', que l'especier Francesc Codina tenia, entre els seus clients, l'esposa d'un hostaler, Margarida de Pere Garcia (*AHCB*, Arxiu Notarial, L3, 1415, octubre 4: Francesc Codina reconeix que fra Antoni Riera, prior de la casa de Santa Maria de Natzaret de Barcelona, i Pere Garcia, hostaler i ciutadà de Barcelona, marmessors amb ell mateix de Margarida, li han pagat 89 sous i 4 diners per medicines i cera per a candelers per a l'enterrament de la difunta), o que Tomàs Llong, apotecari, va subministrar medicaments al cavaller Bernat de Montpalau (*AHCB*, Arxiu Notarial, L7, 1439, octubre 16: en l'inventari dels béns de Joana, vídua de l'esmentat, s'hi troba una caixa mitjana de noguera amb diverses escriptures, entre les quals hi ha una memòria de com la difunta pagà a Tomàs Llong 22 lliures per unes medicines que havia pres el seu marit). Hem de tenir en compte que existeixen tot un conjunt de persones que no apareixen com a compradors d'especeries o productes de cera, però que sí que hi apareixen com a receptors, consumidors o usuaris dels productes comprats. Es tracta d'aquelles persones que depenen d'altres persones o d'institucions i que no gaudeixen d'independència econòmica: fills i altres familiars, incloent les esposes, servents i esclaus, pobres acollits a institucions benèfiques... Respecte a les dones casades, normalment devien actuar solament com a compradores quan fossin vídues, bé que entre els estaments més benestants no seria estrany que tinguessin 'casa' pròpia: la comtessa d'Empúries, per exemple, té diversos comptes oberts al seu nom en el llibre de comptes de Francesc ses Canes; en canvi, madona Elionor, muller de Pericó de Santcliment, qui també té compte obert al seu nom, possiblement n'era la vídua, tot i que no s'indiqui explícitament (*VELA I AULESA, L'obrador d'un apotecari...*).

Es pot afirmar, doncs, que l'accés a les espècies i a la cera a través de la compra a crèdit era general, i aquesta en seria justament una de les característiques.

Utilitat de la compra a crèdit

Una altra de les característiques de la compra a crèdit seria el seu caràcter pràctic en relació amb el funcionament del mercat. En efecte, es pot afirmar que el fet que els compradors carreguin la compra a compte era molt útil.

Cal tenir present que les botigues o els obradors d'especieria i candeleria eren servits, no solament per l'especier o el candeler, que n'era el cap o el mestre, sinó també per altres familiars, per servents de tota mena, inclosos esclaus, i per aprenents i ajudants. En la redacció del llibre de comptes de Francesc ses Canes, hi participen quatre persones: el mateix especier, l'esposa, el seu esclau i un aprenent. Tots quatre, per tant, eren actius a la botiga. Un altre especier, Nicolau Bassa, se sap que va tenir com a mínim sis aprenents, alguns d'ells simultanis, entre 1371 i 1390.⁴⁵ Els especiers Vicenç i Francesc Bonanat, oncle i nebot, igualment van tenir gran nombre de col·laboradors. Amb l'oncle, Vicenç, residien, el 1381, tres ajudants que devien haver començat com a aprenents, una noia que devia servir a la casa, un esclau i una esclava;⁴⁶ i amb el nebot, Francesc, entre 1393 i 1395, convivien un aprenent, dos especiers ja formats que l'ajudaven a la botiga i un jove esclau.⁴⁷

Aquests i altres casos mostren a bastament que les cases i les botigues dels especiers eren plenes de gent. En aquest context, s'entén que les compres a crèdit fossin un sistema adient per portar un bon control de la caixa. Cap d'aquests

45. De 1371 fins probablement al 1373 n'era aprenent Berenguer Folquer, oriünd de Sant Cugat del Vallès (Carmel FERRAGUD I DOMINGO, *Medicina i promoció social a la baixa edat mitjana (Corona d'Aragó, 1350-1414)*, Madrid, CSIC, 2005, pàg. 112; 18-I-1371). A aquest el succeïren, el 1373, Salvador Sabater, fins a 1375, i Jaume de Montornès, fins a 1376 (ambdós, a pàg. 112; 30-III-1373); de 1380 fins probablement a 1383, segons el contracte, li fou aprenent Ponç Morató, fill de Bartomeu Morató, de Tremp (*ACB*, v. 260, f. 69v, 13-XI-[1380]); un any més tard i també durant 3 anys, fins a 1384, va tenir d'aprenent a Guerau de Fluvià, de Tàrraga (pàg. 113; 4-I-1381); finalment, de 1388 fins a 1390, s'establí amb Nicolau Bassa com a aprenent Vicent Esteller, natural de Traiguera, al Maestrat (*AHPB*, 43/2, f. 32r-v, 2-III-1388). Ultra els aprenents, amb Nicolau també residia, el 1380, Joan Vinyes, qui possiblement l'ajudava a l'obrador (*ACB*, v. 260, f. 69v, 13-XI-[1380], testimoni al contracte d'aprenentatge de Ponç Morató).
46. *AHPB*, 43/32, f. 32r-44r, 5-XII-1381, testament de Vicenç Bonanat, especier i ciutadà de Barcelona; els noms dels aprenents i els servents eren, respectivament, Ramon Ferrer, Llop Clergue, Nicolau, Guerauona, Abraxim i Caterina. Llop Clergue, documentat el 1379 com a macip de Vicenç Bonanat (*ACB*, Miscel·lània, 53.2, paper solt, 17-III a 27-X-1379 [Barcelona]), fou posteriorment un especier barceloní molt important (documentat com a especier per primer cop el 1382 i mort el 16 de juny de 1424). Abans de 1381, Vicenç Bonanat ja havia tingut altres col·laboradors, dels quals coneixem Pere Ferrer –parent de Ramon?–, que residia amb ell el 1373 (*ACB*, v. 253, f. 133r, 11-II-1373).
47. Aquests eren, respectivament: Gabriel Salat (*ACB*, v. 261, f. 29v, 10-XII-1393, contracte d'aprenentatge de Gabriel Salat per 4 anys; el contracte, segons una nota al marge, no fou cancel·lat per Francesc Bonanat fins al 17-I-1398), el qual és documentat posteriorment com a especier (*AHPB*, 58/178, f. 46r-v, 28-II-1402); Arnau de Fontanet (*ACB*, v. 262, f. 4v, 14-I-1395, consta com a resident a casa de Francesc Bonanat, i *ACB*, v. 262, f. 12v, 26-II-1395, Francesc Bonanat el nomena procurador per a la causa o plet que manté amb els hereus de Francesc Vilar, «patró de leny»); Guillem Guasc (*ACB*, v. 262, f. 4v, 14-I-1395; possiblement ja convivia amb Francesc Bonanat el 1393, quan fa de testimoni en un instrument notarial en què actua Francesc Bonanat: a *ACB*, v. 261, f. 25r, 27-XI-[1393]); i Joan Muntanyana, abans Brefim (*ACB*, v. 262, f. 52r, 10-I-1394, instrument de venda d'aquest esclau de Francesc Bonanat al ferrer barceloní Lluís Griu, pel preu de 35 lliures i 15 sous).

ajudants no havia de tocar diners en efectiu, sinó que es limitaven a prendre nota de les compres a crèdit, que l'amo podia repassar.

La mateixa diversitat es troba entre els clients. En molts casos, els titulars dels comptes oberts a una especieria o una candeleria no s'hi acostaven mai. Això, per exemple, és ben cert per als comptes del comte d'Empúries, oberts a l'especieria de Francesc ses Canes. En els assentaments del seu llibre es fa constar qui és la persona que recull el producte venut: hi apareixen oficials de la seva casa, servents, macips, esclaus, familiars, etc.⁴⁸ També aquí, disposar d'una línia de crèdit evitava haver de donar diner comptant al servei. Una nota manuscrita amb l'encàrrec o, quan hi havia confiança, la memòria del servidor o el familiar que acudia a la botiga bastaven.

Aquest sistema l'empraven no solament les grans cases com la del comte d'Empúries, sinó tothom, cadascú segons la mida de la seva casa, és clar. Així, seguint amb el cas de Francesc ses Canes, el col·lector del Papa sovint envia els seus mossos –Xemenó, Llorenç, Francesc, Pero i Norat–, mentre el diputat del General pel braç reial, Guillem Ferrer, envia el seu esclau. O, encara, Bernat de Marimon hi envia el seu escuder Arnau i també el seu fill.

En aquest context, doncs, l'obertura de línies de crèdit o comptes era una solució profitosa i pràctica per a tothom.

Un albarà emès per Bassa, especier, a favor de Berenguer Morell per diverses especieries preses de l'obrador del primer per valor de 8 lliures, 18 sous i 6 diners entre el 30 d'octubre de 1375 i el 4 de novembre de l'any següent, ens permet veure com aquest sistema de compravenda permetia el control del cap de casa sobre la caixa familiar. En dues notes autògrafes al peu de l'albarà, Berenguer Morell anota que va rebre l'albarà per mà d'un fadrí de Bassa el 13 de novembre de 1376 i que uns dies més tard, el 22 del mateix mes, va fer un pagament a compte de 10 florins –5 lliures i 10 sous– tramesos a l'apotecari pel seu escuder, Arnau Morell, i per un fadrí o macip del mateix Bassa. Resta clar, doncs, que només s'empren diners en una ocasió, mentre que l'albarà recull compres realitzades en 25 dies diferents; és a dir, que en 25 ocasions es va acudir a l'obrador de Bassa sense pagar res i sense dur –necessàriament– ni una moneda a sobre.⁴⁹

Aquest cas i en general tota la documentació estudiada matisen fins a un cert punt l'opinió o la impressió que podria despendre's de l'ús del crèdit en aquestes transaccions econòmiques com a element indicatiu d'una escassa circulació de moneda real.⁵⁰ Sense entrar a discutir i valorar l'escassetat monetària atribuïda a aquest període històric, tot indica que, d'existir, no va tenir necessàriament una relació de causa a efecte en la implantació del crèdit en les compravendes al detall. L'ús del crèdit presentava altres al·licients que en justificarien l'elecció en aquest sector econòmic concret.

48. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*

49. ACB, Marmessoria de la Caritat, Marmessoria de Berenguer Morei, 1367-70, paper solt, 1376, novembre, entre 4 i 13: «Reb jo, Berenguer Morey, aquest albarà, lo qual me tramès en Basa, aspasiayra, per I seu fadrí, digous a XIII de noembre M CCCLXXVI / Ítem, paguí de la damunt dita cantitat al dit en Baça, los quals lo tramís per A. Morell, ascuder meu, e per I fadrí o macip del dit Baça, a XXII del mes de iembre (sic) del dit any, X fl., qui valen cinc ll. X s.».

50. GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito...*, pàg. 73, per al comerç al detall, i pàg. 129, en el conjunt de l'activitat econòmica, per citar l'autor que més recentment ha abordat aquest tema.

Un sistema autònom i de control privat

Ultra general i pràctic, el comerç al detall a crèdit era sistemàtic o orgànic, és a dir, que formava un sistema. Un sistema amb la seva pròpia estructura, que generava uns tipus documentals concrets i que comptava amb vàlvules de regulació pròpies. A diferència d'altres àmbits de la vida econòmica, aquest sistema escapava al control o la tutela dels notaris, excepte per a la redacció d'èpoques. Això explica que no se'n conservin massa rastres als arxius notariaus. Era, per tant, un sistema autònom i privat, però això no treu que fos un sistema rigorós.

El control es duia a terme a través dels tres tipus documentals ja estudiats, els quals responien a les diferents etapes de la transacció econòmica: comptes, albarans i rebuts.

En els llibres o els manuals de comptes s'hi anotaven totes les compres realitzades a crèdit en uns comptes d'estructura rudimentària, però efectiva. Sota un epígraf que identificava el compte –“compte de tal” o “deu tal”–,⁵¹ s'hi escrivien totes les compres realitzades, habitualment per ordre cronològic. L'assentament bàsic feia: “ítem, per tal quantitat de tal producte, pres el dia tal, mes tal, any tal, tantes lliures, tants sous i tants diners”.⁵² És a dir, s'anotava el nom del producte, el pes, la data i el preu, informació mínima imprescindible per convertir l'anotació privada del deute en vàlida davant la llei, ja que aquesta establia la necessitat de concretar la raó del deute per tal d'esdevenir jurídicament prova semiplena.⁵³

Aquesta estructura bàsica es podia ampliar amb altres informacions considerades importants: qui recull el producte, a quin for es cotitza, per a què s'emprarà o quina festivitat s'escau.⁵⁴ Eren notícies que acabaven d'enquadrar la compravenda i permetien a venedor i comprador recordar bé la compra. De fet, doncs, eren arguments suplementaris per a l'especier o el candeler en el cas que el client no veiés clar el deute contret.⁵⁵

Els comptes oberts funcionaven pel procediment del ròssec. En el compte s'anaven anotant les vendes una rere l'altra. Quan el venedor i el comprador decidien passar comptes, es realitzava la suma corresponent i el comprador pagava tot o part del compte. La quantitat pagada es restava de la suma total. Si la resta era zero, s'obria un nou compte. Si restava quelcom a deure per part del com-

51. Per exemple: «Compte de comprador de la infanta del mes de brill»; o pàg. 143: «Deu mossèn Jacme Romeu, qui posa en l'ostal d'en Cotz» (VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 81).

52. Per exemple: «Primerament per IIII ll. de menles que pres digous al primer dia de brill, IIII s. / Ítem, per Ia ll. de sucra de pa que pres lo dia matex, VIII s. / Ítem per I ll. de pebre molt al dia matex, V s.» (VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 77).

53. Ramon Lázaro DE DOU Y DE BASSÓLS, *Instituciones del derecho público general de España con noticia del particular de Cataluña y de las principales reglas de gobierno en qualquier estado*, Madrid, Benito García & compañía, 1802, t. VI, pàg. 238-245. He d'agrair aquesta referència al Dr. Sebastià Solé i Cot.

54. Per exemple: «Ítem, per VIII ll. de confitz de sucre cumuns que pres diluns a XXIII de mayg quen foren collacion lo compte de Pelàs ab d'altres, qui a raó de VIII s. per ll. munte, que foren dejuni de les Latànies, LXIII s.», o «Ítem, per I letovari qui fo en tauleta que digous a XIII de vuytubre, que fo per son fill d'en Pere Ros de Vilaroman, que no avia bon seny, XII s.» (VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 110 y 117).

55. L'anotació d'un pagament en el llibre de comptes de la marmessoria de Francesc Marquet ens mostra el caràcter probatori que tenien els assentaments dels llibres de compte, quan la llunyania en el temps i la mort van fer dubtós el deute reclamat per Tosell, especier: «Ítem, donam an Thosell, speciayre, los quals li eren deguts per alcunes coses medecinals quen havie preses a hobs d'en Ffranceschó, ffill del dit Ffrancesch, en una malaltia que havia el tal bé avie III anys, segons que mostre en un libre seu, XXXII s. VII» (ACB, *Marmessories de la Caritat, Marmessoria de Francesc Marquet, 1368, s. n., sense data*).

prador o, més rarament, el pagament era superior al degut, s'anotava la resta pendent o sobrant al principi del nou compte, s'arrossegava –d'aquí el nom– el deute pendent a un nou compte i es tornava a començar. Les sumes també es realitzaven de vegades quan el venedor obria un nou manual i s'arrossegava el deute pendent al nou llibre.⁵⁶ Aquest procediment permetia el pagament a prorrata, expressió documentada a l'època en una accepció diferent a l'actual. Si actualment un pagament a prorrata és un pagament a parts proporcionals, a la Barcelona baixmedieval s'empra l'expressió per indicar el pagament fraccionat d'un compte, un pagament “a compte”.⁵⁷

El mètode del compte obert facilitava aquesta dinàmica de pagament a terminis, ja que el compte romania obert i simplement s'anaven sumant les noves compres i restant els nous pagaments.⁵⁸ En algunes ocasions, el que es feien eren arranaments de comptes pel mètode del deu i dec.⁵⁹ Si el client o comprador era al mateix temps venedor d'algun producte o servei que el venedor necessitava, podien combinar-se els dos deutes i restar-se, de forma que el més petit quedava liquidat pel més gran i la resta pendent del més gran passava a la capçalera d'un nou compte.⁶⁰

56. Per exemple: «Deu fra Pere Faran d'Íxer, per resta de compte, XXVII s.» (VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 105).

57. Al peu de l'albarà que Jaume Figuera, especier, estén a Francesc Loral com a administrador dels béns de Jaume Colom s'anota un d'aquests pagaments a prorrata, 5 florins, que valen 2 lliures i 15 sous, a descomptar de la suma total del compte, que, segons l'albarà, és de 5 lliures, 1 sou i 6 diners: «Rabi jo, Jachme Figuera, spacier, per ma de Fransech Loral, procurador d'en Jachme Colom, dividendes a XVI de març del any M CCCC tres, sinch florís qui valen II ll. XV s., en paga prorate de aquest deuta» (ACB, *Llibres extravagants, Comptes de Jaume Colom, Llibre de les despeses fetes a ops de l'honorat en Jacme Colom per en Francesc Loral, procurador seu, 1400-1404, paper solt, sense data*).

58. En l'albarà del notari Pere Claver, emès per un apotecari anònim als seus marmessors –el notari consta com a difunt, tot i que l'albarà s'hi dirigeix en segona persona, com si fos viu–, s'hi fan constar, després de la suma major («Suma major, VII ll. VII s. X»), els diferents pagaments a prorrata realitzats: «Jo deg a vós quem donàs a III de agost del any MCCCCXII, XI s. / Ítem, me donàs a II de setembre, XXI s. / Ítem, quem donàs comtans a [sic] per la paga de jener e donàs-los-me a XIII de febrer any MCCCCXVI, XXII s. / Ítem, més quem donàs per la paga de febrer del any MCCCCXVI, dos florins, XXII s. / Suma, III ll. VI s. / Resta quem auríets a tornar: / Suma, III ll. I s. X» (AHPB, 104/19, paper solt, sense data [c. 1417]). Poden veure's més exemples a VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 37-40.

59. La comptabilitat per deu i dec era habitual a la Barcelona baixmedieval i és probable que els ja comentats llibres majors d'especiers i candelers, així com els dels altres menestrals i comerciants, presentessin aquesta estructura. En un compte per deu i dec, es contraposaven allò que devia el comprador (el deu) i allò que devia el venedor (el dec o “deig”, en català medieval), de forma que es podia saber, mitjançant una simple resta, l'estat puntual de la relació econòmica entre les dues parts. Tal com apareixen registrats al memorial de Bartomeu Senós, sembla que alguns dels deutes del llibre de forma major ho serien per deu i dec: «Ítem, atrobí en cartes XCVI del dit llibre que deu mestre Miquel Quintana, confessor del senyor rey, al dit deffunt, XII ll. XVII s. II, de què havie pegats V ll. X s., per què resta, VII ll. VII s. II» (ACB, v. 258, Memorial). Poden veure's exemples de comptabilitat per deu i dec als treballs de VARELA, *El control de los bienes...*, o en el de MADURELL I MARIMON, «Contabilidad de una compañía...».

60. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 38-39 i 116-118. Berenguer Santcliment va ser un dels clients importants de Francesc ses Canes, però aquest també ho va ser de Santcliment: Canes li subministrava espècies, confits i medicines, mentre que Santcliment li servia vi blanc. Els comptes de Berenguer Santcliment al llibre de comptes de Canes exemplifiquen com, arran d'aquest mutu intercanvi, s'intercanvien els deutes. El 26 de maig de 1378 a Santcliment se li obre un nou compte amb un deute pendent de 29 lliures, 19 sous i 11 diners; fins al 19 d'octubre del mateix any el deute s'amplia, per compra de productes diversos de l'obrador de Canes, en 3 lliures, 15 sous i 7 diners; és a dir, que la suma final esdevé 33 lliures, 15 sous i 6 diners. D'altra banda, Canes rep de Santcliment 80 quaters de vi blanc, el qual, a raó de 2 sous el quarter, costa 8 lliures, així com 10 florins que el 13 de novembre li són pagats per Santcliment, és a dir, 5 lliures i 10 sous. Quan el 28 de gener de l'any següent, 1379, Canes examina la situació dels comptes de Berenguer Santcliment –ja que li ha d'obrir compte nou uns folis més endavant–, realitza un discret compte de deu i dec, 's'intercanvien els deutes': Santcliment deu 33 lliures, 15 sous i 6 diners i Canes deu 13 lliures i 10 sous –suma del que Santcliment ha pagat i del que Canes ha comprat–; la diferència, a favor de Canes, és de 20 lliures, 5 sous i 6 diners, que passen a sumar-se al nou compte de Berenguer Santcliment (pàg. 226).

En el llibre de comptes de Berenguer Rossell, prevere beneficiat a la Seu de Barcelona, es recull un d'aquests intercanvis de deutes entre el prevere i l'especier Pere Pelegrí.⁶¹ En un compte de deu i dec que Berenguer Rossell obre a Pere Pelegrí anota que aquest li deu 10 lliures,⁶² mentre que en la columna del dec registra el deute que ell té amb l'especier per xarops i emplastres segons un albarà datat l'11 de febrer de 1374: 3 lliures, 7 sous i 8 diners. La resta d'ambdues quantitats, 6 lliures, 13 sous i 4 diners, la traspassa el mateix Berenguer Rossell més endavant en el llibre, al foli 27 verso, a la columna del deu, mentre que a la columna del dec s'assenten al detall noves compres a compte fetes pel prevere a l'especieria de Pere Pelegrí entre el 31 de març de 1374 i el 15 d'octubre de 1377 (f. 27v-28v), en total, 5 lliures, 1 sou i 10 diners. Al foli 28 verso, Berenguer Rossell liquida el compte tot contraposant els deutes mutus: l'especier li deu 10 lliures, mentre que ell deu 8 lliures, 9 sous i 6 diners (3 lliures, 7 sous i 8 diners de l'albarà de 1374, i 5 lliures, 1 sou i 10 diners per les compres anotades al detall). Restades les quantitats, l'especier encara deu 1 lliura, 10 sous i 6 diners, que abona en dos pagaments, un primer de 13 sous i un segon de 17 sous i 6 diners, de manera que el compte es clou perfectament. D'aquest exemple cal destacar, ultra la dinàmica de combinar deutes mutus, com aquesta mateixa inèrcia permet allargar la conclusió del deute. De fet, segons aquests comptes, Pere Pelegrí deu durant més de tres anys, com a mínim des de 1374 fins a 1377, 10 lliures a Berenguer Rossell, però aquest deute, enlloc de destorbar la relació entre tots dos, permet al segon tenir amb tranquil·litat una línia de crèdit oberta a l'especieria del primer.

De fet, la majoria d'albarans pren la forma d'un compte de deu i dec, ja que s'hi anoten les compres del client encapçalades pel verb "deu" i, en cas d'existir pagaments avançats, aquests s'expressen amb la fórmula "i dec-vos jo".⁶³

Amb pagaments a compte o no, quan el client volia saber l'estat del seu compte, aquest era transcrit en un albarà. L'albarà no tenia un caràcter definitiu, simplement reflectia un moment concret de la relació comercial entre venedor i comprador.⁶⁴ Així, l'especier Jaume Figuera va emetre dos albarans a

61. *ACB*, Llibres extravagants, Llibre de comptes de Berenguer Rossell, beneficiat a la Seu, 1372, f. 3v i 27v-28r.

62. «Ítem, deu an Pere Palagrí, aspasiyara, axí com apar al libra de sayal IIII, XC cartes, X ll.». No s'especifica la raó del deute, traspasat d'un llibre anterior, però sembla probable que es tractés d'un préstec del prevere a l'especier.

63. L'albarà de Pla, candler, emès a Francesc Loral com a procurador de Jaume Colom té l'aparença d'un compte de deu i dec, ja que totes les compres, valorades en 2 lliures, 12 sous i 6 diners, s'indiquen amb el verb "deu" («Deu lo senyor en Fransesch Loral per IIII siris que pres per l elbat a VIII de mag, munta ll. I s. IIII / Deu més per la creu blanca, munta ll. s. VI / Deu més per miga cana de drap de lli, munta ll. I s. VI / Deu més per la ll. de tortetes, munta ll. II s. II / Deu més per IIII siris que pres los quals pesaren XXIII ll. e miga, a raó (sic), munta ll. VII s. / Suma que munta II ll. XII s. VI»), mentre que emprà "dec" per introduir el pagament parcial de 3 florins -1 lliura i 13 sous- que Loral ha realitzat («É jo dex-vos, los quals me donàs comtans, III florins, munta I ll. XIII s.»). Com que encara resten 19 sous i 6 diners per pagar a Pla, l'albarà es clou amb la indicació d'aquesta suma pendent de pagar («Resta que m'a a tornar, XVIII s. VI») (*ACB*, Llibres extravagants, Comptes de Jaume Colom, Llibre de les despeses fetes a ops de l'honrat en Jacme Colom per en Francesc Loral, procurador seu, 1400-1404, paper solt, sense data).

64. En un cas aparentment excepcional, sembla com si el candler Pere des Pla hagués redactat dos albarans del mateix compte, ambdós registrats en un mateix full, un al recto i l'altre al verso (*AHPB*, 54/85, bossa, paper solt). El primer dels albarans indica un preu significativament més alt -l'import global serien 4 lliures, 13 sous i 9 diners-, mentre que el segon és més modest -el total sumaria 3 lliures, 16 sous i 6 diners-, tot i que els productes i les quantitats són exactament les mateixes en ambdós albarans. Per l'època conservada en el protocol de la marmessoria de Guillem de Fonollet se sap que la vídua d'aquest darrer, Isabel, va pagar la suma menor, a la qual es van restar 1 lliura, 8 sous i 7 diners per refús de cera o ciris trencats recomprats pel

Francesc Loral com a administrador de Jaume Colom. En el primer, emès entre març i juliol de 1401, s'hi recullen les despeses efectuades entre l'11 de setembre de l'any anterior i el 16 del present.⁶⁵ El compte no fou eixugat, de forma que dos anys més tard, el 1403, Jaume Figuera emeté un segon albarà on es reproduïren de nou les compres de 1400 a 1401 i s'hi afegiren les posteriors fins al 27 de gener de 1403, amb indicació aleshores d'un pagament en efectiu de 16 de març del mateix any.⁶⁶

Bé que no semblen habituals, alguns albarans podien comptar amb acreditacions. Així, els albarans emesos per l'especier Berenguer Fonoll per despeses realitzades per uns mariners empresonats compten amb el vist-i-plau dels còsols del col·legi d'especiers de Barcelona. Tanmateix, és probable que aquest sigui un cas excepcional, ja que l'especier va tenir problemes per cobrar l'import de les medicines i espècies servides.⁶⁷

En principi, l'albarà no requeria la presència de testimonis, però en ocasions sí que se n'esmenten o s'empra el seu testimoniatge per donar-li força. El 1410, a l'època de pagament a l'especier Antoni Coll d'un deute per medicines contret per Miquel Sorell, s'esmenta que la vídua, Eulàlia, ha avalat amb el seu testimoniatge l'existència del deute.⁶⁸ Aquest aval ens planteja un interrogant: ¿calia realment que una compra a crèdit fos enregistrada en un llibre de comptes i transcrita en un albarà per ser reconeguda immediatament com a deute? Sembla que no. De fet, en aquest exemple no és segur que existís albarà, d'aquí que en calgués la confirmació per la vídua. En aquests casos, el recurs als testimonis era imprescindible. Així, entre les despeses per la marmessoria de Francesc ses Canes es documenta el pagament a un carnisser, Antoni des Coll, d'un deute demostrat per testimonis.⁶⁹ A la marmessoria de Sança, la vídua de Francesc ses Canes, també s'hi anota un pagament realitzat a un candeler, Antoni Vilardell, per una compra de cera provada per testimonis.⁷⁰

candeler, de forma que l'època es va signar per 2 lliures, 7 sous i 11 diners (*AHPB*, 54/85, f. 20v). Com explicar aquest doble albarà? Va intentar Pla cobrar de més i va ser descobert o, al contrari, el primer albarà seria el 'correcte', mentre que el segon seria fruit d'un arranjament entre les dues parts? És impossible respondre aquest interrogant, però aquest cas singular mostra com els albarans no tenien un caràcter definitiu i probatori.

65. *AHPB*, 54/85, paper solt, sense data.

66. *AHPB*, 54/85, paper solt, sense data.

67. Lluís CIFUENTES, «La medicina en las galeras de la Corona de Aragón a finales de la Edad Media: la caja del barbero y sus libros», *Medicina & Historia*, 4a època, 4 (2000), pàg. 1-15; Anna UNALI, *Marinai, pirati e corsari catalani nel basso Medioevo*, Bolonya, Cappelli, 1983, pàg. 69-70 [traducció catalana: *Mariners, pirates i corsaris catalans a l'època medieval*, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1986].

68. *AHPB*, 58/179, f. 108r-v, 27-V-1410: Antoni Coll, especier i ciutadà de Barcelona, reconeix a Berenguer Dalmau, boter i ciutadà de la mateixa ciutat, tutor testamentari de Francescó, fill i hereu de Miquel Sorell, també boter i ciutadà de Barcelona, que li ha donat 11 lliures que se li devien per diverses medicines preses pel difunt Miquel Sorell mentre vivia. La vídua de Miquel Sorell, Eulàlia, reconeix al dit tutor que el seu marit havia comprat aquestes 11 lliures de medicines, firmant-ho davant testimonis el 4 de juny del mateix any. El deute havia recaigut en l'hereu del comprador, el qual, essent púber, no podia efectuar el pagament, raó per la qual l'especier estén l'època al seu tutor.

69. VELA I AULESA, «Les marmessories de Francesc Canes...», pàg. 501: «Ítem, donà e pagà la dita dona a n'Anthoni Dez-Coll, carnicer de Barcelona, les quals lo dit Ffrancesch Canes, quòndam, li devie, e aquells denant testimonis li havie confessades, e ha-ni àpoca feta en poder del dit Guillem de Santilari, notari, XXVII ll. X s.».

70. VELA I AULESA, «Les marmessories de Francesc Canes...», pàg. 514-515: «Ítem, donam en Anthoni Vilardell, per cera que la dita deffuncta avia presa en ssa vida del obrador del dit Enthoni, le qual cosa provà per testimonis, he à-ni albarà scrit de ssa mà, ll. XIII s. X d.».

L'oralitat era, doncs, encara, un sistema vàlid d'enregistrament de deutes si anava avalada per testimonis. Era, però, un mètode complex i perillós, especialment si desapareixien els testimonis. Com que l'existència d'un llibre o un manual de comptes feia innecessaris els testimonis, és segur que la majoria de professionals devien dur els seus manuals de comptes al dia. Amb l'albarà a la butxaca, el client sabia què devia al detall i podia comprovar, si disposava del seu propi registre de despeses, si l'albarà coincidia amb els seus comptes.⁷¹ Confirmat l'import de l'albarà, el client podia realitzar els pagaments pertinents per tal d'eixugar el deute, actes que quedaven reflectits en sengles rebuts, és a dir, tants rebuts com pagaments fraccionats es realitzessin. Amb els rebuts –àpoques si s'estenien davant notari, albarans si eren privats–, es cloïa, en principi, tot el procés iniciat amb l'obertura d'un compte a la botiga.

El sistema de comptes-albarans-rebuts no impedia que apareguessin conflictes i dubtes.⁷² Així, quan l'especier Pere de Viladomat va emetre una àpoca per la qual reconeixia que el mercader Andreu Crinyà, com a curador de Joan Fuster, fill i hereu de Guillem Fuster, sotscomprador del rei, li havia pagat 101 sous per diverses medicines comprades per aquest darrer, l'àpoca incloïa una clàusula per la qual l'especier es comprometia a retornar els 101 sous si en el futur es demostrava que Guillem Fuster no li devia aquesta suma.⁷³ Sembla, doncs, que Andreu Crinyà no ho devia tenir del tot clar, però va refiar-se'n.

Tanmateix, quan l'acord entre les parts no es podia aconseguir calia recórrer a la justícia, al veguer, que era l'oficial encarregat de dirimir aquest tipus de conflictes. El 1426, per exemple, l'especier Ramon de Vilarrovir va haver de recórrer a la cort del veguer per aconseguir que se li reconegués el deute que li tenia contret el mercader Guillem de Fonollet per medicines. Calgué que l'especier fes gràcia de part de l'import del deute i que el saig del veguer emetés un manament per tal que Antoni Guimerà, que aleshores regia l'obrador de Ramon de Vilarovir, rebés els 30 sous a què ascendia el deute.⁷⁴ Era un recurs extrem però a voltes necessari, ja que el sistema no era perfecte. Hi influïa sobretot un factor, el temporal. El temps és molt important en el món de les compres a crèdit.

71. L'albarà ja esmentat de les compres realitzades per l'Hospital d'en Vilar a l'obrador de Querol (vegeu n. 8) presenta indicis clars d'haver estat contrastat amb els comptes de l'Hospital, ja que al marge de les sumes s'hi afegí una "v" en senyal de validació. En un altre cas, una nota al peu d'un albarà d'un candeler per compres de productes de cera realitzades per Francesca, vídua i marmessora de Pere Tomàs, per la marmessoria d'aquest, resa: «Sènyer, regonexets aquest compte que jo he ja regonegut e va bé al meu viars, e ffase-us àpocha e dats-li sos diners» (*AHPB*, 58/179, bossa, paper solt, sense data [c.1406]). Tot i que no resulta clar qui és l'autor d'aquesta nota –sens dubte un dels marmessors, potser fins i tot la mateixa Francesca–, el que sí que és evident és que l'albarà fou reconegut per algú, és a dir, fou revisat, i aquest hi donà el seu vistiplau, tot tractent-lo a una altra persona que era qui havia de fer efectiu el pagament.

72. Arran d'uns problemes i uns dubtes apareguts a la marmessoria de Francesc Grony, Isabel –en desconeixem la relació amb el difunt– declara no tenir clar el deute degut a Pinós, un candeler que havia presentat uns albarans, mentre que aparentment avala amb el seu testimoniatge el deute presentat per Llorença, especiera (*ACB*, Marmessories de la Caritat, Marmessoria de Francesc Grony, 1300, s. n., sense data).

73. *AHPB*, 58/180, f. 95v, 15-III-1412.

74. *AHPB*, 54/85, f. 19v-20r, i bossa, paper solt, 5-III-1426.

El factor temps

El candler Francesc Vilardell va haver d'esperar la mort de Joan Girona per cobrar les despeses de la sepultura de l'esclava d'aquest i d'una altra noia que també vivia amb el dit Joan Girona.⁷⁵ No sabem quant temps va passar, però li calgué esperar la mort del titular del compte per cobrar. Quelcom de similar va passar a un altre candler, Pla, que va esperar més de mig any, fins com a mínim novembre, per emetre l'albarà que incloïa les despeses d'enterrament d'un albat soterrat el mes de maig.⁷⁶

No resulta estrany que els assentaments d'un albarà abracin períodes de temps molt llarg. Pel llibre de Francesc ses Canes es pot calcular que el col·lector del Papa possiblement no va fer cap abonament entre febrer de 1377 i abril de 1378, quan el seu compte fou traspassat al nou manual, i encara va seguir sense pagar una bona temporada.⁷⁷ Un albarà per despeses en medicines de Violant de Vilaterçana abasta gairebé un any, de 12 d'octubre de 1436 al 6 de juliol de l'any següent, i es clou per defunció de la clienta.⁷⁸ En altres casos, l'interval de temps entre la compra i el pagament s'allarga diversos anys: un albarà emès cap a 1417 inclou compres realitzades entre 1404 i 1407, més d'una dotzena d'anys abans. Tanmateix, en aquesta ocasió cal fer constar que el client, el notari Pere Claver, ja difunt quan es redacta l'albarà, havia anat fent alguns pagaments parcials, de forma que gairebé la meitat del compte ja era eixugat.⁷⁹ Per citar un darrer exemple: en el testament de l'escrivà reial Pere Passeia, redactat el 7 de juny de 1348, es fa esment d'un deute contret pel testador envers els hereus de l'apotecari Llorenç des Grau per 6 lliures de cera que havia comprat a l'esposa i el fill de l'especier. Aquest deute, anterior evidentment a la data del testament, no va ser eixugat fins al 1355, quan Llorenç des Grau, fill i hereu de l'especier homònim, atorga a Blanca, vídua de Pere Passeia, albarà conforme aquesta ha pagat, a raó de 2 sous la lliura, les 6 lliures de cera en forma de brandons i candeles.⁸⁰ Llorenç des Grau fill va haver d'esperar, doncs, 7 anys com a mínim per cobrar 12 sous, suma gairebé insignificant, i això malgrat que el deutor havia fet constar el deute en el testament amb la voluntat expressa que li fos abonat («volo solvi»)⁸¹

75. AHSCSP, Protocols notarial, Joan Torró, *Manuale tercium...*(14-IV-1408 a 23-V-1411), f. 84r-v, 15-IX-1410. Les despeses en cera de les tres sepultures –Joan Girona, l'esclava Maria i la noia innominada acollida– foren, respectivament, de 3 lliures, 11 sous i 10 diners, 20 sous i 11 diners, i 21 sous i 9 diners; en total, 5 lliures, 14 sous i 6 diners, que pagaren els marmessors de Joan Girona.

76. Vegeu n. 63.

77. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 36 i 89.

78. AHCB, Arxiu Notarial, IX.2, vegeu n. 22.

79. AHPB, 104/19, paper solt: albarà emès per un apotecari desconegut en què es recullen les compres realitzades pel notari barceloní Pere Claver –confits de sucre i medicines per a ell i la seva família: esposa, un fill, una filla i una esclava–, entre el 26 de març de 1404 i el 10 d'agost de 1407, valorades en 7 lliures, 7 sous i 10 diners, de les quals Pere Claver havia avançat diverses quantitats: 11 sous –és a dir, un florí, encara que no ho especifica– el 3 d'agost de 1411, uns altres 11 sous el 2 de setembre (de 1411?), 22 sous «per la paga de jener» (el 13 de febrer de 1416) i uns altres 22 sous «per la paga de febrer» de l'any 1416; en total, 3 lliures i 6 sous, de manera que solament resten a pagar 4 lliures, 1 sou i 10 diners.

80. ACB, Marmessories de la Caritat, Marmessoria de Pere Passeya, 1341, plec i papers sense classificar. La data de l'albarà no es llegeix amb claredat, però seria el dia 20 d'un mes indesxifrabable de l'any 1355.

81. Es pot veure un altre exemple a l'albarà de les despeses realitzades per Francesc Loral en nom de Jaume Colom a l'obrador de Jaume Figuera, en el qual s'inicien les compres el 1400, però no es clou fins el 1404, moment en què es realitza el primer pagament a prorrata (vegeu n. 21).

El pas del temps afavoria la pèrdua de memòria de la venda i feia imprescindibles els llibres de comptes. La manca de constatació sumada a un període de temps llarg podia fer que el venedor no aconseguís demostrar, per manca de testimonis, el deute pendent.

Cal tenir present, en relació amb la qüestió temps, que a vegades era el mateix venedor qui havia d'estar a l'aguait de la situació del comprador. Als comptes de la marmessoria de Sança, vídua de Francesc ses Canes, encara s'inclou el pagament d'un deute contret pel seu marit, que feia més de 4 anys que era mort. Es tracta del cas d'un jueu que, arran de la crida feta per a la venda d'uns horts del difunt Canes, es va assabentar que aquest darrer ja havia mort i va reclamar a la seva hereva, l'Almoïna dels Pobres, els 16 sous que se li devien de fer uns senyals a unes cortines. El majordom de l'Almoïna, però, solament va acceptar de pagar-li'n dotze.⁸² El jueu, doncs, no solament va cobrar tard, sinó que cobrà menys.

Cobrar menys era una conseqüència del factor temps. Moltes èpoques i albarans mostren que sovint cal esperar a la defunció del titular del compte per tal de poder cobrar.⁸³ No era una situació estranya. En el cas esmentat del jueu anònim, va acceptar cobrar tres quartes parts del deute. No era tampoc un cas únic. Situacions extraordinàries, canviants, podien portar a acceptar sumes menors a les degudes. Ja s'ha comentat que Antoni Guimerà i Ramon de Vilarrovir havien fet gràcia a la vídua de Guillem de Fonollet d'una part de la suma que aquest els devia i solament reclamaven 30 sous que van haver d'aconseguir per mitjà d'un manament del saig del veguer.

En el llibre de comptes de Francesc ses Canes es conté un cas similar molt original per la solució trobada. Aquest especier era client dels mercaders italians Iacopo i Marco di Mari, a qui havia comprat –a crèdit– nombroses mercaderies. D'aquestes compres destaca la forma com es va realitzar el pagament de diverses quantitats de sucre i altres productes comprats a Iacopo de Mari el juliol de 1378. La suma final, 28 lliures, 1 sou i 6 diners, la va anar abonant a poc a poc Francesc ses Canes en pagaments espaiats: 5 lliures el 7 d'agost, 5 lliures i 10 sous el 28 del mateix mes, de nou 5 lliures el 18 de setembre, 4 lliures i 8 sous el 12 d'octubre i 3 lliures i 6 sous el 13 de novembre, fins que el gener de 1379 tots dos van decidir liquidar el deute. El 15 d'aquell mes, Canes va fer un darrer pagament de 6 florins, que equivaldrien a 3 lliures i 6 sous, però aquests 6 florins van ser valorats en 4 lliures, 17 sous i 5 diners, justament la quantitat exacta que mancava per tancar el deute. És a dir, es varen sobrevalorar els florins per tal de donar-ho tot per pagat. Evidentment, amb aquest sistema Iacopo de Mari va deixar de cobrar 1 lliura, 11 sous i 5 diners, però possiblement era l'única manera de tancar el compte cobrant alguna cosa.⁸⁴ Per què Iacopo de Mari va acceptar aquest acord? A manca de més dades no és possible afirmar què va

82. VELA I AULESA, «Les marmessories de Francesc Canes...», pàg. 515: «Ítem, donam ha I juyeu, ab volentat d'en Portela, majordom de la Almoyna, que s'era pasat en la crida dels orts, per XVI s. que en Francesch Canes li davia per tal com li avia fets I seyals en unes cortines, ll. XII s.»

83. Vegeu els exemples citats del notari Pere Claver (n. 79), de Violant de Vilaterçana (n. 22 i 78), de Margarida, muller de l'hostaler Pere Garcia (n. 44), o del cavaller Bernat de Montpalau (n. 44).

84. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 39-40 i 136-140.

moure'l a acceptar, però no seria estrany que el mercader hagués de tornar a Itàlia o que necessités urgentment diner en metàl·lic; motius que l'haurien fet acceptar el pagament de Francesc ses Canes, tot i que això li suposés sortir-hi perdent... o, millor dit, no guanyar-hi tant, que així és com es devia entendre.

Un últim exemple, en aquesta ocasió de l'apotecari Llorenç Bassa, ens permetrà copsar millor aquesta dinàmica negociadora. En una època emesa per l'especier a Guerau de Palou per 22 lliures, Llorenç Bassa reconeix que aquesta suma és una composició d'una suma major («facta tamen compositio inter me et vos»), 27 lliures, 9 sous i 2 diners.⁸⁵

De tots aquests exemples, cal retenir l'existència del fenomen dels arranjaments de comptes, relacionat amb el factor temps. Una situació concreta en un moment donat podia modificar el valor del deute i portar el venedor o el comprador a arribar un acord.

En altres ocasions, es feia coincidir dos comptes en un, el que tenia obert el client amb el venedor i l'obert pel venedor en l'obrador del client.⁸⁶ Entre els candelers i els especiers dedicats a l'art de la cera això es donava força sovint aprofitant una característica de la cera: mai tota la cera d'un ciri o un d'un brandó crema del tot, i aquest sobrant de cera, anomenat refús de cera, podia ser usat en la fabricació de nous ciris previ emblanquiment. Així no resulta estrany trobar albarans emesos per candelers en què, després de les despeses del client, s'afegeix la recompra per part del candeler o l'especier del refús de cera.⁸⁷ La cera que el client retornava era recomprada pel venedor, a un preu substancialment inferior, i d'aquesta manera la factura del candeler disminuïa. Guillem Oliver, per exemple, va comprar a un candeler anònim brandons que pesaven 13 lliures, els quals, a raó de 2 sous la lliura, van costar 30 sous i 4 diners, però al mateix temps va lliurar al candeler que li havia venut els brandons «troços veys» amb un pes de 7 lliures i mitja, els quals, a raó de 22 diners la lliura, es van valorar en 13 sous i 9 diners, de forma que finalment Guillem Oliver solament va haver de pagar 16 sous i 7 diners.⁸⁸

Finalment, alguns albarans i èpoques deixen entendre que alguns deutes o, més ben dit, les restes d'alguns deutes restaren impagades. Tot i que el nostre coneixement de les transaccions es limita sovint a una part de la documentació i, per tant, podria ser que els negocis es cloguessin correctament per mitjà d'altres instruments notarials o albarans particulars que s'han perdut, alguns casos deixen entendre que l'assumpte es donava per tancat tot i que el pagament

85. *AHPB*, 55/11, f. 38v, 9-XII-1391: Llorenç Bassa reconeix a Guerau de Palou, tutor testamentari dels fills i hereus de Bartomeu de Palou, germà de Guerau, que li ha lliurat les 22 lliures per mà de Jaume Manola, procurador de Guerau, i recorda que aquesta suma és una composició d'una suma major, 27 lliures, 9 sous i 2 diners, quantitat que englobava 16 lliures, 13 sous i 4 diners gastades pel difunt Bartomeu a l'obrador de Bassa en salses, especeries i medicines, i 10 lliures, 15 sous i 10 diners que haurien gastat els fills pels mateixos conceptes. Tot i que el terme composició així sembla deixar-ho entendre, enlloc diu explícitament que Llorenç Bassa renuncià a cobrar les 5 lliures, 9 sous i 2 diners que manquen.

86. Més amunt s'ha esmentat el cas del prevere Berenguer Rossell i l'especier Pere Pelegrí, que il·lustra perfectament aquesta dinàmica.

87. Sobre el comerç de cera, vegeu Carles VELA I AULESA, «El control de la candelera de cera a Barcelona. Una visió diacrònica (s. XIV-XVI)», dins *El món urbà a la Corona d'Aragó. Del 1137 als decrets de nova planta. Actes del XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, Barcelona-Lleida, 7-12 de setembre del 2000*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, vol. 3, pàg. 1.065-1.083, especialment, sobre aquest mecanisme, pàg. 1.065, n. 8.

88. *ACB*, Miscel·lània, capsa 53.2, paper solt, sense data (segona meitat del s. XIV, entre 1370 i 1380).

documentat no satisfés tot el deute pendent. Així, un albarà de l'especier Francesc Codina per articles de cera i medicines venuts a Margarida, esposa de l'hostaler Pere Garcia, tot valorat en 5 lliures, 14 sous i 4 diners, té una nota al peu on consta que, davant de certs testimonis que s'esmenten, l'especier va firmar àpoca de 8 florins, 1 sou i 4 diners.⁸⁹ L'albarà s'ha conservat enmig d'un protocol de Berenguer Alemany i efectivament al protocol, al costat del paper solt, hi ha l'àpoca esmentada.⁹⁰ Tanmateix, 8 florins, 1 sou i 4 diners, al canvi 89 sous i 4 diners, no són els 114 sous i 4 diners a què pujava l'albarà. Va arribar Francesc Codina a cobrar-ho tot? Es tractava d'un primer pagament a compte? No es pot saber del cert, però el fet que la clienta ja fos morta –el pagament el realitzen els marmessors– sembla indicar que no devia ser el cas. De fet, les medicines i la cera havien servit per a la malaltia i l'enterrament de Margarida, de la qual el mateix Francesc Codina n'era marmessor. És probable que, sense dir-ho, Francesc Codina fes gràcia de la resta del deute als altres marmessors i a l'hereu.⁹¹

Conclusió: dinàmica negociadora i risc compartit

De tota aquesta casuística es deriven dos interrogants: per què tantes complicacions en enregistrar els comptes oberts si després tot podia quedar en un no-res? I més important: com podia funcionar un sistema així?

Que a voltes alguns comptes quedessin sense cobrar per problemes de diversa índole o que altres comptes s'arrangessin per tal d'assegurar-se el venedor de recuperar part del preu d'allò subministrat eren riscos assumits i assumibles pel venedor. I ho eren perquè –i aquest és el quid de la qüestió– realment ens trobem davant d'un sistema establert.

De fet, el funcionament descrit fins ara no es diferencia tant de les pràctiques existents en altres sectors de l'activitat econòmica, on els riscos, a més, encara eren majors. En una comanda mercantil el risc era evident, i encara més perillós es va mostrar el dipòsit dels diners en les taules de segons quins canvistes.⁹² I això no va fer perdre la confiança ni en els canviadors ni en el gran comerç. El mateix havia d'ocórrer, per tant, a nivell de les compravendes d'especeries i cera al detall. L'especier assumia el risc de no cobrar o de cobrar menys. I podia assumir-lo justament perquè era un sistema en què totes dues parts –venedor i comprador– hi estaven integrades. Això feia que mentre l'especier o

89. *AHCB*, Arxiu Notarial, I.3, Berenguer Alemany, paper solt, sense data [c.1415]: «Franciscus Cudina, apothecarius, firmavit apocham de VIII fl. I s. IIII d. / Testes, Rafaell Colomeri, fusterius, et Bernardus Miro, scriptor».

90. *AHCB*, Arxiu Notarial, I.3, Berenguer Alemany, f. 18r, 4-X-1415.

91. Una època de l'apotecari Antoni Coll ofereix un altre exemple de gràcia envers el deutor. Antoni Coll recorreix al jurisperit Gabriel Cardona, al notari Antoni sa Plana i al prevere Pere Pasqual, beneficiat a Santa Maria de Caldes de Montbui, tots ells marmessors de Francesca, muller de Pere Tomàs, escrivà del rei, que li han pagat 44 sous que li devien juntament amb uns altres 3 sous i 10 diners, dels quals els ha fet gràcia, per diverses medicines per a la malaltia de la difunta Francesca, se sobreentén la darrera malaltia que la va dur a la tomba (*AHPB*, 58/179, f. 50v-51r, 9-IX-1407).

92. Vegeu en aquest mateix volum l'article de Gaspar FELIU, «Mercaders-banquers barcelonins: l'endeutament de la monarquia i la fallida de la taula de canvi de Pere des Caus i Andreu d'Olivella el 1381».

el candler eren creditors dels seus clients, també eren deutors d'altres venedors, alguns dels quals podien també ser clients seus. De la mateixa manera que un venedor podia trobar-se forçat a acceptar que un client no pagués o no ho pagués tot, ell podia fer el mateix. En aquest sentit el cas de Francesc ses Canes, que coneixem força a fons gràcies al seu darrer manual de comptes i als comptes de la seva marmessoria i de la marmessoria de la seva dona, ens ofereix alguns exemples.

D'una banda, el manual ens mostra clarament un Canes que té clients que paguen poc –ja s'ha esmentat el cas del col·lector papal, que no paga res del que pren durant uns dos anys–, però per la marmessoria veiem que, en productes de primera necessitat i en serveis, el mateix Francesc ses Canes és un deutor considerable. Al morir, a part de deure algunes de les darreres compres de terres realitzades, deu compres o encàrrecs d'un valor molt menys elevat, com ara les reparacions al mur d'un dels seus horts, la calç emprada a les reparacions, el preu de fer còpia del testament de la seva mare, etc. Entre aquests deutes cal destacar, però, que deu 27,5 lliures a un carnisser i 5 lliures i 6 diners a un forner.⁹³ El primer deute pot intuir-se que és per compra de carn; respecte al segon la font explicita que és per pa («les quals lo dit defunt li devia per pa»). Francesc ses Canes deu, en morir, 5 lliures i 6 diners de pa: fins i tot el producte alimentari bàsic, fonamental, és comprat a crèdit.

Fins ací, l'estudi s'ha basat en notícies referides a especiers o candelers, però creiem que una gran part d'allò que s'ha explicat és vàlid també per a altres oficis. Hem recollit prou indicis que mostren que la venda al detall a crèdit estava molt estesa i entre molts sectors professionals. La diversitat de clients de Canes i d'altres especiers així ho avalen. Les marmessories de Francesc ses Canes i de la seva vídua ho confirmen. Res sembla indicar que el cas del forner de Canes fos excepcional; de fet, la seva dona, Sança, també deixa a deure, al morir, uns pocs sous a la seva fornera, Bonanada, per pa a coure.⁹⁴

Viure endeutat era habitual i no era greu perquè tothom hi vivia. Això sí, calia mantenir-se dins uns límits. Són els límits que el mateix sistema controla per mitjà del recurs a les gràcies per part del creditor i a les composicions entre les parts. Això no vol dir que els excessos no es paguessin. Aleshores, però, calia recórrer a la justícia ordinària. De nou els paral·lelismes amb el que va ocórrer amb la banca de Des Caus i D'Olivella són evidents, simplement que a una esca-la menor, molt menor.⁹⁵

No pretenem, amb aquestes conclusions, trivialitzar els problemes que l'endeutament podia ocasionar. Entre els especiers també podem trobar casos en què se'ns mostren les terribles conseqüències que podia tenir l'empobri-ment: l'exapotecari Macià Picanyes, el 1417, retorna a l'Hospital de la Santa

93. VELA I AULESA, «Les marmessories de Francesc Canes...», pàg. 495 i 501, per al carnisser Antoni des Coll, i pàg. 496 i 502, per al forner Jaume Ferrer.

94. VELA I AULESA, «Les marmessories de Francesc Canes...», pàg. 515.

95. Vegeu FELIU, «Mercaders-banquers barcelonins...». Potser els paral·lelismes entre el món de les taules de canvi i el comerç al detall ens ajudaria a entendre per què la banca Des Caus-D'Olivella no va arribar mai a fer fallida obertament: no calia, existien altres mecanismes per trobar una sortida a la situació, evidentment més sofisticats que els documentats a nivell de les compravendes en una especieria, però mecanismes del mateix sistema que feien innecessari arribar a una solució judicial, 'externa' al sistema.

Creu un alberg que li té al Raval des de fa 5 anys, perquè no en pot pagar el cens.⁹⁶ La pobresa generada per un endeutament desmesurat existia, però també és cert que la societat barcelonina baixmedieval era una societat que vivia en el deute, sense que calgui interpretar això necessàriament com una disfunció del sistema.

En aquest sentit, caldria també situar en el seu lloc just el valor del deute en les vendes al detall. Com que s'han estudiat casos concrets, comptes específics, podria semblar que ens trobem davant de sumes molt petites, davant de quantitats que no podien provocar cap daltabaix, perquè serien pràcticament insignificants. Si bé és cert que els comptes per separat sovint eren insignificants comparats, per exemple, amb les xifres del gran comerç o amb el preu d'un immoble, si comptem plegats tots els deutes que es devien a un mateix apotecari, els números no són pas tan baixos. Dos casos il·lustraran perfectament aquesta circumstància, en primer lloc el de Bartomeu Senós, i en segon lloc el ja repetidament esmentat de Francesc ses Canes.

Segons el memorial de béns de l'especier Bartomeu Senós,⁹⁷ en el seu manual s'acumulaven uns deutes pendents de cobrar valorats en 63 lliures, 7 sous i 3 diners, els quals havien de ser tots o gairebé tots deguts per raó de vendes realitzades al seu obrador. A aquesta suma és possible que es pugui afegir una part important de les 499 lliures, 3 sous i 2 diners que se li devien segons el llibre major, tot i que una part, unes 150 lliures, eren deutes per altres conceptes, com ara comandes, préstecs i vendes de béns aliens a l'especieria. En total, és molt probable que la botiga de Senós acumulés un deute pendent de cobrar no inferior a les 400 lliures. Hom es troba, doncs, davant una quantitat gens menyspreable que permet calibrar millor la importància dels comptes oberts. Com s'ha dit, si bé un compte solt sembla poc important, sumats poden arribar a xifres prou impressionants.

El cas de Canes és més discret, però en canvi les informacions són més completes, ja que es pot saber què se li devia i quant devia ell per conceptes similars. En un paper solt consta que els marmessors van valorar els deutes pendents recollits al seu manual en 154 lliures i 11 sous.⁹⁸ De nou, la quantitat no deixa de sorprendre. Per establir referents cal tenir present que l'esposa de Canes va aportar en dot 150 lliures, quantitat més que respectable per a la filla d'un ferrer, o que la seva casa amb obrador va ser venuda per 560 lliures.⁹⁹ En el cas de Canes, a més, es pot calcular quin era el deute que ell tenia envers altres professionals que venien productes concrets al detall (pa, carn, especeries, draps...) o aquells que cobraven pel seu treball (venda de serveis: reparacions, obres...). La característica comuna d'aquests deutes contrets per Canes és que, igual que ocorria amb els deutes que contreien amb ell els seus clients, els deutes no impliquen cap altra voluntat de guany que la mateixa transacció econòmica, volun-

96. AHSCSP, Protocols notarials, Joan Torró, *Manuale quintum...*, f. 65r, 20-III-1417.

97. ACB, v. 258, Memorial.

98. Cf. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 62.

99. Si hom fa una transposició –ni que sigui poc científica– a l'actualitat, imaginem què seria per a una empresa arrossegar un deute pendent de cobrar equivalent a gairebé el terç del preu d'una finca amb domicili i botiga. Vist així, ni que sigui poc rigorós, el valor del deute acumulat se'ns mostra encara més impressionant.

tat que sí que es trobaria, en canvi, en comandes o préstecs. La suma d'aquests deutes, a l'hora de la mort de Francesc ses Canes, ascendia a 94 lliures, 12 sous i 6 diners, quantitat força propera a les 154 lliures i 11 sous que se li devien. Si a aquesta quantitat se sumen tots els altres deutes pendents, independentment de la seva raó, la xifra ascendeix a 722 lliures, 13 sous i 2 diners.¹⁰⁰ És a dir, Canes havia acumulat, en morir, un deute amb altres petits comerciants i professionals com ell, lleugerament menor, a la suma de tot el que li devien, però per inversions externes al seu negoci acumulava un deute que superava el valor pel qual es va vendre la seva pròpia casa. I tot i així, en cap moment es percep enlloc, ni al testament ni a la marmessoria, que la situació econòmica de Canes fos precària o delicada. Al contrari, tot sembla indicar que les seves darreres voluntats, entre elles la institució d'una almoina o porció per a un pobre de la seva família a l'Almoina dels Pobres de la Seu de Barcelona –que va costar 512 lliures, 6 sous i 2 diners–, van ser acomplertes.¹⁰¹

Amb aquestes darreres consideracions sobre els casos de Bartomeu Senós i Francesc ses Canes pretenia mostrar com el món de les compravendes a crèdit en el mercat al detall no és, ni molt menys, un aspecte menor a menystenir. Si bé és difícil d'estudiar per les seves característiques (fons privades), les pistes que se'n poden tenir permeten afirmar que es creà una dinàmica, un sistema basat principalment en el crèdit que permetia que el mercat al detall de productes i serveis funcionés. Parafraçant el professor Juan Vicente García Marsilla, podem concloure que la Barcelona baixmedieval també fou, com València, una societat que vivia a crèdit.

Demostrada l'existència d'un circuit del crèdit destinat al comerç al detall, es plantegen les preguntes de quin pes devia tenir aquest comerç al detall a crèdit enfront dels pagaments al comptat i què devia moure els compradors a triar una de les dues formes d'accedir al mercat de béns i serveis. La documentació duu a creure que el crèdit estava molt estès, però també s'ha pogut demostrar la impossibilitat metodològica de conèixer les compravendes pagades al moment, de forma que, inevitablement, ens trobem davant d'un carreró sense sortida. Sense gosar donar quotes ni percentatges, altrament impossibles d'establir, voldria transmetre el meu convenciment que el crèdit era un sistema àmpliament estès i d'ús generalitzat i que, en moltes cases, especialment les més complexes –amb servei–, seria el sistema preferit per la comoditat que oferia. En una societat en què el crèdit en les seves més diverses formes està àmpliament estès, la compra a crèdit, en un sistema no tan llunyà a les modernes targetes de crèdit, presentava uns avantatges que no es podien obviar.

100. VELA I AULESA, «Les marmessories de Francesc Canes...». S'inclouen en el còmput els pagaments que va deixar pendents per pa, per especieries, per carn i per draps comprats al detall, així com pagaments per serveis com ara reparacions a les parets dels horts.

101. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari...*, pàg. 63-65.